

Araştırma Makalesi / Research Article

GÜRCÜ KAYNAKLARINDA SELÇUKLU TASVİRİ

Onur GÜVEN¹

Öz

Tarihi süreçte milletlerarası ilişkiler, çeşitli kimlik ve algıların oluşumunda etkili olmuştur. Bu ilişkiler bazen çatışma, bazen ise dostluk ekseninde gelişmiştir. Türk-Gürcü ilişkileri de tarihsel koşullara bağlı olarak farklılık göstermiştir. Gürcü kronikleri, Selçuklular öncesi dönemde Hazarlar başta olmak üzere çeşitli Türk toplulukları hakkında bilgiler vermektedir. İlk etapta Türkleri savaşçı ve yenilmez bir millet olarak tanıtan bu kaynaklar, Selçuklu akınlarının başladığı XI. yüzyıldan itibaren daha çatışmacı bir dil benimsemiştir. Alp Arslan'ın 1064-1068 seferleri, Gürcü kaynaklarında Türklerin istilacı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Ancak Sultan Melikşah'ın kaynaklarda adaletli ve merhametli bir lider olarak anılması, Türk imajının zamanla değişebildiğini göstermektedir. Bu durum, başlangıçta tehdit olarak görülen Türk kimliğinin siyasi ve toplumsal etkileşimler sonucunda olumlu bir algıya dönüşebileceğini ortaya koyar. Bu çalışma, Gürcü kronikleri temelinde Türk/Selçuklu imajını ve bu imajın zamanla nasıl değişime uğradığını incelemektedir. Gürcü kaynaklarında Türkler, kimi zaman düşman kimi zaman ise müttefik olarak tasvir edilmiştir. Bu bağlamda, Türk kimliği Gürcü kroniklerinde sabit değil, aksine dönemsel koşullara bağlı olarak dönüşüm gösteren dinamik bir yapı arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Algı, Gürcü kaynakları, Türk-Gürcü ilişkileri, Selçuklular

JEL Kodu: Z0

IMAGES OF SELJUKS IN GEORGIAN SOURCES

Abstract

In the historical process, international relations have been effective in the formation of various identities and perceptions. These relations have sometimes developed on the axis of conflict and sometimes on the axis of friendship. Turkish-Georgian relations have also differed depending on historical conditions. Georgian chronicles provide information about various Turkish communities, especially the Khazars, in the pre-Seljuk period. These sources, which initially portrayed the Turks as a warlike and invincible nation, adopted a more confrontational language from the XIth century onwards, when the Seljuk raids began. Alp Arslan's campaigns of 1064-1068 led Georgian sources to characterize the Turks as invaders. However, the fact that Sultan Melikşah is mentioned as a just and merciful leader in the sources shows that the image of the Turks could change over time. This study analyses the image of the Turks/Seljuks in Georgian chronicles and how this image changed over time. In Georgian sources, Turks are sometimes portrayed as enemies and sometimes as allies. In this context, the Turkish identity is not fixed in Georgian chronicles, but on the contrary, it presents a dynamic structure that transforms depending on the periodic conditions.

Keywords: Identity, Perception, Georgian sources, Turkish-Georgian relations, Seljuks

JEL Code: Z0

¹ Dr. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE, onurguven08@gmail.com, ORCID:0000-0002-3640-2816

Başvuru Tarihi (Received): 07.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.07.2025

Giriş

1040 yılındaki kuruluş safhasından sonra güçlü bir devlet olarak etkinlik gösteren Selçuklular, tarihleri boyunca (1040-1318) birçok toplulukla münasebet kurmuştur. Bu etkileşim bazen çatışma hâlinde olduğu gibi bazen de iş birliği çerçevesinde ilerlemiş ve Selçuklu Devleti, kurulduğu coğrafyada Türk-İslâm tarihine yön veren bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim ilişki kurduğu devletlerin tarihi kaynaklarında kendisine yer bulan Selçuklular pek çok yönden etkiledikleri milletlerin hafızasında derin izler bırakmıştır. Fars, Ermeni, Gürcü, Süryani ve Latin kaynaklarında kendisine yer bulmuş, farklı devletlerin tarih anlayışında “Selçuklu algısı/imağı” oluşmasına yol açmışlardır. Tarihi kaynaklarda ortaya çıkan bu algıda özellikle Türk topluluğuna karşı düşmanca bir tavır sergileniyorsa bu durum genel itibarıyla “dini ve etnik kimlik ile öteki” kavramlarının nasıl algılandığıyla bağlantı kurmak gereklidir.

Yabancı kaynaklarda “Türk algısı ve Türk imajı” farklı boyutlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Gürcü kaynaklarında Türklerin dini, etnik ve kültürel kimliklerinden hareketle oluşan Türk imajı yüzyıllar boyunca çeşitli merhalelerden geçerek ilerlemiştir. Öyle ki Gürcistan’a yönelik ilk Türk akınları başta olmak üzere Selçuklular, Timurlular, Harezmsahlar, Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmen Devletleri ve Osmanlılara karşı ortaya çıkan siyasi koşullar gereği kaynaklardaki imaj, değişkenlik gösterse de ortak paydadaki “Türk” algısı sabit kalmıştır (Bostashvili, 2020, s. 29). Burada zikredilen imaj kavramı genel anlamda bir topluluğun, devletin veya milletin zihin dünyasında oluşturduğu keskin ifadeler bütünüdür. Ayrıca imajlar ve algılayış biçimi toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Çünkü her bir olayın algılanış biçimi farklı olmakla birlikte algı konusu da değişkenlik gösterir. Bu değişkenlik hâli şüphesiz ilgili toplumun tecrübelerine göre farklılık arz eder. Gürcülerin zaman içerisinde “Ötekine bakış açısı”, siyasi gelişmeler, sosyal olaylar, milletin geçmiş deneyimleri, inanç dünyaları veya dini etkenler, geçmiş tecrübeler ve düşünce biçimleri imajların büyük ölçüde oluşumunu belirleyen önemli değişkenlerdir. Neticede ise belirli dönemde toplum içerisinde oturan bu imaj, nesilden nesle geçtiğinde bireylerin hafızasında ciddi anlamda yer kaplamakta ve bir daha geri dönülemez fikirlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin kaybedilen bir savaşın üzerinden yüzyıllar geçse de o savaşın ardından oluşan zorlu koşullar milletin hafızasından yaşamaktadır. Bu sebeple öteki olan yani düşman devletle herhangi bir münasebetin kurulmadığı bir evreye geçilse de hafıza savaşın yarattığı etkiyle canlılığını korumaktadır.

İmaj kavramının yanı sıra kimlik algısı da “Öteki ile biz”in oluşumunda önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik ilk anlamından ziyade sosyolojik bir kavram olarak bir toplumun dil, kültür ve aidiyet anlayışı çerçevesinde kendisini tanımlaması ve kendinden olmayan -ötekini- ayırt etmesine yaramaktadır (Özsüer, 2019, s. 25-26). Bu sebeple tarihi kaynaklarda oluşturulmak istenen toplumun kimliği diğer topluluklardan çok daha farklı bir biçimde meydana getirilmek hedeflenir. Özellikle Gürcü ve Ermeni kaynaklarında mevcut olan kilise kayıtları Selçuklular özelinde Türkleri tanımlarken dini ve inanç ekseninde bir kimlik yaratmaktadır. Ötekine yani düşman unsuru kendisinden ayırt etmek için tarihi kaynaklar sıklıkla farklılıklara temas etmesi bu nedenle olağan bir durumdur.

Gürcüler tarihi süreç içerisinde güçlü oldukları bir evrede kendilerini “Hıristiyanlığın doğudaki en kudretli temsilcisi” (Salia, 1980, s. 124) şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca Gürcü milleti Kafkasya’nın kültürel, siyasi ve sosyal özelliklerini yoğun bir şekilde barındıran bir millettir. Bu kapsamda Batı’daki Türk imajından ziyade Doğu’daki Türk algısını vurgulamak yerinde olacaktır. Ancak Türkler hakkında yapılan değerlendirmeler ve ortaya çıkan bazı kavramların hem Batı da hem de Doğu da ortak olduğu tespit edilmektedir. Bilhassa savaşçı bir toplum olmaları hasebiyle Türklerin “barbar” olarak zikredilmesi ve buna paralel olarak ortaya çıkan “yağmacı ve gaddar” ifadeleri ortak söylemin ürünleridir (Yerdelen, 2017, s. 46-47). İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere Gürcü kroniklerinde Selçuklu askerlerine yönelik değil ancak Selçuklu Sultanları hakkında

farklı yorumlar yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu farklılığın altında şüphesiz Gürcü toplumunun kendisine has özellikler barındırması yatmaktadır.

Gürcü kronikleri Türk tarih araştırmaları için önemli bir kaynak konumundadır. Son dönemlerde yapılan tezlere ve düzenlenen sempozyumlara bakıldığında Gürcüce eserlerin tanıtımı ve Türk tarih yazımına kazandırılması noktasında kıymetli adımlar atılmıştır. Gürcü kroniği Kartlis Tskhovreba'nın büyük bir kısmının Rusça, Fransızca, İngilizce ve Türkçe gibi dillere tercümesi yapılmışsa da tarihimiz için önemli olan diğer kaynak metinler, kilise kayıtları, el yazmaları ve XIX. yüzyılda hazırlanan tetkik eserlerin hâlen Türk tarih yazımı içerisine girmediği bilinmektedir. Bu çerçevede Gürcü kaynaklarını etkin bir biçimde değerlendirmek ve bunları tanıtmak özellikle Kuzeydoğu Anadolu'daki Türk yerleşimi ile Selçukluların bölgedeki faaliyetlerini anlama noktasında önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kronikler ve tetkik eserler haricinde vurgulanması gereken diğer araştırma kaynakları yazıtlardır. Selçuklu akınlarıyla ilgili olarak Gürcistan'da mevcut olan yazıtlar, bu akınların bölge üzerinde yaratmış olduğu sosyo-ekonomik ve kültürel etkiyi görmemiz açısından değerli bir konumdadır (Mosiashvili, 2012, s. 17). Gürcü kaynakları arasında ifade edilmesi gereken ve Türk araştırmacıları tarafından en çok bilinen eser şüphesiz Kartlis Tskhovreba'dır. "Kartli'nin Hayatı" anlamını taşıyan metinler aslında birçok farklı kroniğin bir araya getirildiği koleksiyon maiyetindedir. Kronikte genel anlamda Tao-Klarceti bölgesinin siyasi, idari yapısı ve coğrafyası, farklı boya mensup Türk topluluklarının Gürcistan'a yönelik akınları, Gürcü Krallığı'nın uzun bir sürece yayılan dönemdeki faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Kronikte Selçukluların yaşam tarzları başta olmak üzere onların savaşçı özellikleri, Sultanların Gürcü Krallarıyla münasebetleri, Gürcülerin Selçuklu Türklerine karşı bakış açıları ve Müslüman Arap akınlarıyla Selçuklu seferlerinin mukayesesi gibi konular detaylı olarak işlenmektedir (Brosset, 2003, s. 1-8).

Selçukluların Tao-Klarceti bölgesi ve Gürcistan içlerine gerçekleştirmiş oldukları seferlerle alakalı Gürcü kaynakları şüphesiz Arap ve Fars kaynakları kadar değerli bir konumdadır. 1059 ile 1067 tarihleri arasında Selçuklu Devleti'nin, Doğu Roma ve Gürcü şehirlerini fethetmesiyle ilgili ilk bilgiler Giorgi Mtsiri'nin "George Mtatsmindeli'nin Hayatı" adlı eserinde yer alır. Mtatsmindeli, 1060 yılında Gürcistan'a ulaşmak için Antakya'dan yola çıkan ancak karadan ulaşmanın zor olduğunu öğrenince deniz yoluyla Gürcistan'a gitmek durumunda kalan bir seyyah ve din adamıdır (Garland ve Rapp 2006, s. 2-4). Mtatsmindeli eserinde yol boyunca yaşadıklarını aktarmış ve Gürcü coğrafyasına geldiğinde Selçukluların bu sahayı nasıl tahrip ettikleri dair gözlemlerde bulunmuştur. Hâliyle bu eser de en az Kartlis Tskhovreba kadar Selçuklular hakkında oluşan algının anlaşılması için değerli bir kaynak eserdir.

Gürcistan'a yönelik Selçuklu akınlarıyla bağlantılı bilgi veren diğer kaynaklar yazıtlardır (Güven, 2022, s. 5) Sultan Alp Arslan'ın gerçekleştirmiş olduğu seferler bu yazıtlarda yer almaktadır. Sultanın yaptığı fetih hareketi Gürcü tarihi için büyük yıkım olarak görülmekteydi ve Selçuklu askerlerinden kaçan halk mağaralara sığınmıştı. Günümüze ulaşan mağara yazıtları da bu dönemden kalmadır. Selçuklu akınları zamanında yaşananlar gerek kroniklerde gerekse epigrafik kayıtlarda mevcuttur. Bunlardan birisi olan "Mirashkani yazıtında Akhalkalaki seferinden bahsedilmektedir." Bu yazıt "Gaprindashvili tarafından Mtkvari geçidinde Vardzia mağaralarının 5 km batısında nehrin batısındaki bir mağarada bulunmuştur." (Gaprindashvili, 1953). Mirashkani gibi yine o dönemle alakalı bir başka epigrafik yazıt keşfi 1957 yılında "Giviy Gaprindashvili tarafından Karelian bölgesinde, Trekhevi Köyü yakınlarındaki mağarada tespit edilmiştir." (Gaprindashvili, 1961). Bu iki yazıtta Selçukluların Gürcistan'a yaptıkları akınlarla ilgili olup, özellikle Selçuklu askerlerine yönelik oluşan algının meydana gelmesinde önemli bir aşamayı oluşturur.

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız kaynaklar Selçuklulara yönelik ortaya çıkan imajı tespit etme noktasında önemli veriler sunmaktadır. XI. yüzyılda Büyük Selçuklu İmparatorluğu özelinde

Türklere karşı oluşan algı ve metinlerde yer alan tasvirler, günümüze kadar oluşan Türk imajı/algısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Selçuklu sonrası Türk hâkimiyeti farklı aşamalar ve çeşitli yönetim sistemlerinden geçse de Selçukluların bilhassa Tao-Klarceti'deki nüfus bağlamında yerleşimi ve yapılan şiddetli akınlar Gürcistan'da oluşan ortak "Türk mitinin" yerleşmesinde kıymetli bir merhaleyi oluşturur. Bu çalışmada Gürcü kaynakları değerlendirilerek XI.- XIII. yüzyıl aralığında Gürcülerin Selçukluları "kültürel, etnik ve dini" anlamda nasıl algıladıkları, kaynaklarda Selçukluların nasıl yer aldığı, Selçuklu Türklerini daha çok hangi kavramlarla bir arada kullandıkları ve Türk hâkimiyetinin sağlandığı bu süreçte oluşan Türk korkusu/nefreti ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada tarihsel yöntem uygulanmış olup veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman analizi, ilgili yazılı kaynakların sistematik bir şekilde değerlendirilmesini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 191).

1. Selçuklu Öncesi Gürcü Kaynaklarında Türkler

Gürcü tarih yazımında Türkler ile Gürcülerin münasebetlerine yönelik verilen ilk bilgiler, genel anlamda ittifak temelli olup olumlu gelişmeler üzerine kuruludur. Hunlar ve Hazarların, Gürcülerle ittifak yaparak İran, Arap ve Roma'dan gelen saldırılara karşı birlikte hareket ettikleri ifade edilmektedir (Alasania, 2013, s. 11). Söz konusu milletler arasında gerçekleşen mücadeleler Gürcü topraklarında meydana geldiği için ülkede birlik ve istikrardan bahsetmek söz konusu değildi. Gürcistan, Eski Çağlardan itibaren çoğunlukla ikili yapıda (doğu-batı; aşağı-yukarı; iç-dış gibi) teşkilatlanmış ve genellikle dönemin büyük güçlerinin kontrolünde varlığını sürdürmüştür. Bu noktada Türklerin ciddi anlamda Gürcülerin iç işlerine müdahalesi söz konusuydu. Gerek Gürcü tahtına geçecek olan Kralın belirlenmesinde gerekse Gürcü şehirlerine Türk nüfusunun yerleşimi gibi konularda Türkler etkin bir şekilde siyasi hayatta varlığını hissettirmişlerdir. Nitekim 628-630 yıllarında Hazarlar, Tiflis'in ele geçirilmesi için önemli mücadele içerisine girmişti ve ayrıca Gürcistan'ın birleşmesi noktasında değerli adımlar atmışlardı. Abhaz idarecisi Leon, ana tarafından bir Hazardı. Bu aile bağı sayesinde güçlü Hazarlardan destek alan idareci, Batı Gürcistan'ın birleşmesini sağlamıştı (Shengelia, 2011, s. 63).

Gürcü araştırmacılar genel anlamda Türk-Gürcü ilişkilerinin başlangıç safhasını Kimmer-İskit Türkleriyle değil, Hun-Hazar Türk topluluğuyla başlatmaktadır (Alasania, 2013, s. 11-13). Türkler hakkında bilgi veren ilk Gürcü kroniği Moktesav Kartlisa (Conversion of Kartli)'dir. Bu kronikle birlikte Gürcü kaynaklarında artık Türk kimliğine ve Türklerin algılanış biçimlerine dair ilk verileri tespit etmek mümkündür. Moktesav Kartlisa kaynağında Türklerle ilgili onların "düşman olduklarından" bahsedilmekte ve sıklıkla savaşçı kimliklerine vurgu yapılmaktadır (Kartlis Tskhovreba, 2011).

Gürcü kaynaklarında geçen ifadeye göre Hun Türkleri (Gürcü tarih yazımında geçen şekliyle "Hun-Turkebi/ჰუნ-თურქები") aslında bir anlamda Kafkasya'da etkinlik gösteren "konargöçer Türkleri" tanımlamak için kullanılan çatı bir kavramdır. Tarihi süreç içerisinde Türkistan'dan hareket eden Türk toplulukları çeşitli göç istikametlerini izleyerek farklı coğrafyalara gelmişlerdir. Bu bölgeler arasında yer alan Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey toprakları gibi sahalara yerleşmişlerdir. Kafkasya'nın kuzeyinden güneye doğru ilerleyen bazı Türk boyları verimli ve zengin Güney Kafkasya arazilerine saldırı akınlarında bulunmuşlardı. Bu toplulukların temel gayesi bölgedeki zenginliklerden faydalanarak yerleşmekti. Bu hususu bir örnek ile açıklayacak olursak Hun Sabirler, Alban bölgesinin yakınlarında olan Kura Nehri kıyılarına gelip, burayı yurt tutmuşlardı (Goiladze, 2008, s. 2-4).

Gürcü kaynaklarında "Hun" kelimesi, doğrudan anlamı olan bir isimden ziyade, Gürcülerin Hunlara yönelik olumsuz bakış açısını yansıtan ve onları tanımlamak için kullandıkları bir ifade olarak "düşman" anlamında yer almaktadır. Hunların oluşturduğu tehdit yalnızca Çin ile sınırlı kalmayıp, Kafkasya ve Asya'nın batı kesimi gibi pek çok bölge halkı tarafından da hissedilmiştir. Kafkasya'ya yönelen Hun toplulukları, özellikle Gürcistan ve Alban topraklarına ilerlemiş ve bu

bölgelerin halklarıyla karışan ilk gruplardan biri olmuşlardır. V. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir süre Kartli bölgesini yağmalayan Hun boyları, sonrasında Ermeni topraklarına girerek burayı da ele geçirmişlerdir. Bu tehdide karşı koymak isteyen Kartli yöneticileri, kuzeyden gelen Hun saldırılarını engellemek amacıyla Zekari Geçidi'ni tahkim etmiş ve bölgeye bir garnizon kurarak savunma tedbirleri almışlardır (Gabashvili, 1971, s. 40).

Gürcüler, kuzeydeki halklarla komşuluk ilişkileri kurarak bu toplulukları kendi askeri yapılarının bir parçası hâline getirmeyi amaçlayan bir strateji izlemişlerdir. Bu tür ilişkilerin kurulmasında etkili yöntemlerden biri de yönetici düzeyinde bağlantılar sağlamaktır. Bu durum aslında Gürcü Krallığı'nın tarihi bir stratejisi hâline gelmiştir. Öyle ki ilerleyen dönemlerde Gürcü Kralı David benzer bir ittifakla Kuzey Kafkasya'da bulunan Kıpçaklarla bağlantıya geçecekti. Gürcü kronikleri, Hunlarla Gürcüler arasında da bu türden diplomatik ve askeri ilişkilerin var olduğunu belirtmektedir (sakartvelos ist'oriis nark'vevebi, 1970, s. 267). Gürcü Kralı Vakhtang Gorgasali'nin, İran'a karşı verdiği savaşta "yaklaşık 300 Hun Türkü" savaşçıyı kendi ordusuna katmayı başardığı kaynaklarda yer almaktadır (Gabashvili, 1971, s. 47). Hun, Sabir ve Eftalit gibi diğer Türk toplulukları, sadece Gürcülerle değil Kafkasya'daki Roma-İran çekişmesinde iki taraf için de paralı asker olarak görev alabilen gruplar arasında yer almaktaydılar.

Yukarıda bahsi geçen Gürcü kroniği Moktesav Kartlisa'da Türklerin Çoruh Havzası'nda etkin bir şekilde faaliyet gösterdiğine dair önemli veriler bulunmaktadır. Kronikte Türk topluluğu olan Bunturki-Kıpçaklar hakkında şu ifadeler yer almaktadır;

“...İskender, Kür Nehri boyunca yerleşmiş ve bizce *iptidaî Türkler (Bunturk)* ve *Kıpçak* denilen korkunç surette barbar milletler gördü. Kendisi buna çok hayret etti, çünkü onların hâl ve hareketi başka hiçbir millette yoktu. İskender, Gürcistan'da Tsunda'yı; Kür kıyısında Hertvis'i, Ghado kayasından asılı vaziyette olan Odzrhe'yi, Sper veya Çoruh Nehri kıyısında Tuharis'i; Urbnis, Kasp, Uflis-Tzihe; dolaylarıyla beraber büyük Mzheta, Sarsine, Tzihe-did, Zanav, Rustav, Deda-Tzihe, Samşilde, Mtkuris-Tzihe veya Hunnan ve Kahet şehirlerini gördü...” (Kartlis Tskhovreba, 2011, s. 14-15)

Gürcü kroniğinde geçen “İptidaî Türk” ifadesi başka tercümelerde Bunturk şeklinde tercüme edilir. Kaynakta Makedonyalı İskender'in Kura Nehri ve Çoruh Havzası sınırlarında bulunan Bunturk adında “kalabalık, seçkin ve savaşçı” bir milletle karşılaştığı ifade edilmektedir (Kartlis Tskhovreba, 2011). Gürcüce eserlerde, yabancı kökenli toplulukların Güney Kafkasya bölgesine gelişi ve burada yerleşim birimleri kurmalarıyla ilgili birçok bilgiye rastlanmaktadır. Bu eserlerde özellikle Türk topluluklarının Güney Kafkasya'ya göçü ve bu bölgede kurdukları şehirler ön plandadır. Gürcü araştırmacılar, eski Gürcüce metinlerde ve diğer kaynaklarda yer alan Türklerin Kafkasya'ya gelişiyle ilgili bilgilerin zaman zaman anakronik özellikler taşıyabileceğini belirtmekte ve bu nedenle bu tür bilgilerin tarihsel bağlam içinde dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Öte yandan, Moktesav Kartlisa adlı eserde Türklerle ilgili geçen kısımları sorgulamadan kabul eden bazı araştırmacıların, Hazarlar ve Kıpçaklar gibi bazı Türk kökenli halkların M.Ö. 4. yüzyıl itibarıyla Güney Kafkasya'ya yaptıkları seferler ve kurdukları yerleşimlerle ilgili ifadeleri Gürcü bilim insanları tarafından sert eleştirilere maruz kalmaktadır (Putkaradze, 2004, s. 218-220).

Moktesav Kartlisa dışında Bunturk tabiri farklı Gürcüce kaynaklarda da yer almaktadır. Bu bilgiler, “Kartlis Tskhovreba, Moktesav Kartlisa'nın çeşitli el yazmaları ve Arsen Beri'nin eserinde” bulunmaktadır. Bu kaynaklarda kimi zaman yalnızca “Bunturk”, kimi zaman da “Bunturki/Kıpçak” isimlerine rastlanmaktadır (arsen beri tskhovreba da mokalakoba, 1971, s. 6-23). “Yeni/Akhali Kartlis Tskhovreba” olarak bilinen kaynakta, Büyük İskender'in, Mtkvari Nehri kıyısında konumlanmış olan acımasız ve dinsiz (putperest) Bunturki ve Kıpçak topluluklarını gördüğüne dair bir ifade bulunmaktadır (dzveli kartlis tskhovreba, 1996, s. 1-20). Moktesav

Kartlisa'nın farklı yazmalarında ise, İskender'in Kafkasya'ya ve Kartli bölgesine geldiği, burada Gürcülerin kaba tutumları ve bozulmuş toplumsal yapısından rahatsızlık duyduğu anlatılmaktadır. Devamında, Kura Nehri kıyısında yaşayan Bunturki ve Kıpçak olarak anılan zalim ve dinsiz halklardan söz edilmektedir. Ayrıca Pers diyarından gelen Türklere (Turanlılara), Gürcülerin Perslerle savaşında yardımcı olmaları şartıyla, Hunan'dan Speri Denizi'ne (Çoruh Nehri) uzanan Kartli şehirlerine küçük gruplar hâlinde yerleşmelerine izin verildiği de kaynaklarda yer alan bir başka bilgidir (Putkaradze, 2004, s. 17-20).

Yukarıda görüldüğü üzere Gürcü kroniğini Türklerle ilgili ilk bilgileri Büyük İskender'in Kartli'ye gelişiyle birlikte vermektedir. Burada Türk topluluğuna karşı ilk tanımlamalar yapılmakta onları savaşçı, barbar ve korkunç görünümüne kişiler olarak betimlenir. Söz konusu kaynaktaki yer alan bilgilerin doğruluğu, bu Türk kitlesinin aslında hangi Türk topluluğunu ifade ettiğini ve M. Ö. 4. yüzyılda Çoruh ve Kura dolaylarında Türklerin var olup olamayacağı hattı İskender'in Kafkasya seferlerinin gerçek olup olmadığının tartışılması başka çalışmaların konusudur. Bu sebeple tartışmalı olan konu başlıklarını ayrıntılı bir şekilde burada zikretmek doğru olmayacaktır. Ancak ifade edilmesi gereken husus şudur ki, Türklerle ilgili yapan bu kimliklendirme (barbar, savaşçı vs.) uzun yıllar boyunca Gürcü kaynaklarında farklı şekillerde kendisine yer bulacaktır.

Gürcistan içlerine doğru önemli akınlar yapan Türk Devletleri arasında Hazarlar da yer almaktadır. VII. yüzyılda Kafkasya dönemin güçlü devletlerinin hâkimiyet sahası hâline gelmişti. Öyle ki Doğu Romalılar, Hazarlar ve Araplar Gürcistan'ı kontrol altında tutmak için amansız bir mücadele içerisine girmişlerdi. Doğu Roma ve Hazarlar, Kafkaslarda Arapların üstünlüğünü kırmak amacıyla ittifak yapmışlardı ve bunun neticesinden Gürcistan üzerine çeşitli seferler düzenlemişlerdi. Bu harekâtlardan önce Gürcü coğrafyası Doğu Roma ile İran arasındaki savaşlardan dolayı harap hâldeydi. Gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel anlamda ciddi tahribata uğrayan Gürcistan'da dini açıdan yaşanan çatışmalarda bitmek bilmiyordu.

Doğu Roma İmparatoru Herakleios 627 yılında, Hazarlarla ittifak yaparak Tiflis'i muhasara altına almıştı (Tezcan, 2012, s. 251). Her iki devletin gerçekleştirdiği bu ittifakın temel amacı Sasanilerin Kafkasya'daki gücünü kırmak ve onları adeta yok etmektir. Bu mücadelelerde Hazarlar, Doğu Roma ordusuna destek vermiş yaklaşık kırk bin kadar atlı asker bölgeye gelmiştir. Burada Göktürk Kağanı Tong Yabgu'nun da ittifak içerisinde yer alması önemli bir gelişmedir (Ayçiçek, 2022, s. 139). Bir tarafta Doğu Roma-Hazar ittifakı varken öte taraftan Gürcü-Sasani iş birliği bulunmaktaydı. Tiflis üzerinde hâkimiyet iddiasında bulunan bu devletler birbirlerine karşı üstünlük kurmak amacıyla amansız bir mücadele içerisine girmişlerdi. Görüldüğü üzere Hazarlar, Gürcülere karşı Doğu Romalılarla ittifak yapmışlardı. Hâliyle Gürcülerle Türkler arasında "düşmanlık" bu sefer farklı bir boyuta ulaşmıştı. Özellikle bölgedeki diğer güçlü devletlerin sürece dahil olması aralarındaki düşmanca tavrı tetiklemekteydi.

Gerçekleşen ilk mücadelelerde Gürcü-Sasani ittifakı başarılı olmuştu. Bunun üzerine Tiflis'in savunmasında görevli Gürcü ve Sasaniler bölgedeki Narikala'nın sağlamlığına çok güveniyorlardı ve Doğu Roma ile Hazar askerlerinin bu kaleyi aşamayacaklarına inanıyorlardı. Bu durum hâliyle Tiflis halkına ve Gürcü askerlerine güven vermiş ve Doğu Roma ile Türk askerini alaya alan birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Kaynaklarda aktarıldığına göre; "Kalenin önüne büyük bir bal kabağı getirildi. Üzerine Türk Kağanı Tong Yabgu'nun bir dirsek genişliğinde yüzü resmedildi. Kirpikleri yerinde neredeyse fark edilmeyecek kadar ince çizgiler kullanıldı, sakalları ise oldukça seyrek bırakıldı. Burun deliklerinin altına bıyık görünümünde birkaç kıl çizildi. Bu şekilde tasvir edilmesinin amacı, herkesin onu kolayca tanımasını sağlamaktı. Ardından bu bal kabağı kale duvarına asıldı ve düşman askerlerinin önüne geçilerek bağırıldı. Askerler, ellerindeki mızraklarla kabağı delik deşik ederken, 'Yabgu Kağan, senin de akıbetin böyle olacak' diye bağırıyorlardı. Doğu Roma İmparatoru Herakleios için de 'Sakalların keçi sakalına, boynun horoz boynuna benziyor' sözleriyle alay ediliyordu. Bu sahneyi gören ve duyan Türk komutanlar büyük bir öfkeye

ve nefrete kapıldılar. Duygularını saklayıp bu aşağılamanın intikamını şiddetli bir şekilde alacaklarına dair yemin ettiler ve oradan ayrıldılar.” (Shengelia, 2011, s. 59).

Doğu Roma İmparatoru Herakleios, içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için çeşitli ittifak yolları arıyordu. Asıl amacı, güvenilir ve güçlü bir devleti yanına çekerek onların desteğiyle Sasaniler karşısında başarı kazanmaktı. Bu amaçla, 625 yılında bir elçiyi Göktürlere gönderdi. Göktürlere vaatlerde bulunarak onları yanına çekmeyi başardı. Yabgu Kağan, bu vaatleri duyduktan sonra ordusuyla yardım edeceğine dair teminat verdi. Böylece iki taraf arasında bir anlaşmaya varıldı (Ayçiçek, 2022, s. 141). Mücadeleler neticesinde İmparator Herakleios, 628 yılında Sasanilerle bir barış anlaşması imzalamış olmasına karşın, Doğu Roma'nın müttefiki olan Türkler için savaş sona ermemiştir. 629 yılında Kağan, oğlunun komutasındaki Hazar birliğini Tiflis üzerine sefer düzenlemek üzere gönderdi. Sayısal bakımdan büyük avantajı olan Hazar birlikleri sonunda Tiflis'i ele geçirdi. Kuşatma sırasındaki direniş nedeniyle öfkelenen Hazarlar, ayırım yapmadan şehir halkını kılıçtan geçirerek Tiflis'i yağmalamaya başladılar. Şehri fethedip büyük bir yıkıma uğratan Hazarlar, çok sayıda ganimet elde ettiler (Beradze-Sanadze, 2003, s. 95).

İlerleyen dönemlerde Hazarlar, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinin tamamını ele geçirmeyi başarmışlardı. Gürcü tarihçi İvane Javakhishvili'ye göre 685 yılında Kafkasların kuzeyine aniden saldırılarda bulunan Hazarlar birlikleri, Gürcülerin başına “bela olduğunu” ifade etmektedir. Javakhishvili ayrıca Gürcistan, Ermenistan ve Albanya coğrafyasına bir dizi sefer düzenleyerek Gürcü ve Ermeni ileri gelenlerini öldüren Hazarlar, şehirleri yağmalayıp, birçok esir ve ganimet ele geçirerek adeta huzur bırakmadılar (Javakhishvili, 1983, s. 73).

Bölgedeki güçlendikleri andan itibaren birlerine karşı düşmanca tavır sergileyen Hazarlar ve Gürcüler VIII. yüzyılın ilk yarısında ittifak yaparak aralarındaki husumete son vermişlerdi. Bu durum neticesinde Hazarlar artık “düşman” değil “dost” olarak görülüyordu. Tabii devletler arasındaki bu vaziyet dönem dönem değişiklik göstermişse de Gürcü kaynakları Hazarları bir dönem olumsuz bir dönem olumlu olarak zikretmişlerdir. 730 yılında gerçekleşen ve Araplar ile Hazarlar arasında meydana gelen savaşta Araplar yenilgiyle ayrılmıştı. Burada Gürcü Kral III. Stefanoz'un hamleleri son derece stratejikti. III. Stefanoz'un daveti üzerine Hazarlar, Gürcistan'a gelerek Gürcü ordusuna destek vermişler ve Arapları mağlup etmeyi başarmışlardı. Nitekim Arapları Hazarlar sayesinde yenen III. Stefanoz ve sonrasında oğulları Gürcistan'ın doğu ve batı kesimlerinde hâkimiyet sağlayarak kısa süreliğine de olsa ülkeyi birleştirmeyi başarmışlardı (Beradze-Sanadze, 2003, s. 97-98).

Hazarlar ile Araplar arasındaki bu çatışmalar, tabiatıyla Tiflis'e ciddi zararlar veriyordu. Türklerin Araplara yönelik saldırıları 764 yılında özellikle Kartli bölgesi ve Arapların önemli bir üsse dönüştürdükleri Tiflis şehrine odaklanmıştı (Dzimistarishvili, 1941, s. 14). Hazarlar, Arapların en büyük tehditlerinden biri olarak Kafkasya'ya ilerlemiş ve Arapların elinde bulunan Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i ele geçirmişlerdi. Kartli'de düzenlenen Hazar saldırıları sırasında Tiflis büyük ölçüde tahrip oldu. Söz konusu savaşta Arapların güçlü bir direniş gösterdiğine dair herhangi bir iz yoktur. Bu saldırının asıl sebebi ise Kartli idarecisi Juanşer'in güzelliğiyle meşhur olan kız kardeşi Şuşana idi. Şuşana'nın güzelliği Hazar Kağanının kulağına kadar ulaşmış ve Kağan onunla evlenmek arzusuna kapılmıştı. Hazar Kağanı, bu isteğini Kral Arçil'in çocukları İoane ve Juanşer'e ilettiler. Kartli idarecisine gönderilen elçiler, evlilik teklifinin kabul edilmesi neticesinde Gürcistan'dan Arapların kesin olarak uzaklaştırılması için destek sözü verdiler. Ancak Hıristiyan dinini sıkı sıkıya bağlı olan Juanşer ve Kraliyet ailesi, Kağanın Hıristiyan olmamasını gerekçe göstererek ağır ve şiddet dolu hakaretlerle bu teklifi reddetti (Dzimistarishvili, 1941, s. 14-15). Bu ret karşısında öfkelenen Hazar Kağanı, Juanşer ile Şuşana'nın sığındıkları Kakheti bölgesindeki kaleye Hazar komutanı Blukan idaresinde büyük bir ordu gönderdi. Kale kuşatıldı ve iki kardeş de esir alındı. Dönüş yolunda ise Tiflis tamamen yerle bir edildi. Gürcü kaynaklarında Şuşana'nın bir kafir ile evlenmektense ölmeyi tercih ettiği ifade edilerek, intihar ettiği yazılmaktadır (Kartlis

Tskhovreba, 2008, s. 253). Blukan sefer sonucunda Juanşer'i Kağan'ın huzuruna çıkardı ve Şuşana'nın ölüm haberini aktardı. Hazar Kağan'ı ise bu habere hiddetlenerek öfkesini adeta Komutan Blukan'dan çıkararak onun idam edilmesi talimatını verdi (Kartlis Tskhovreba, 2008, s. 253).

Hazar Kağanı, büyük bir saygı duyduğu Juanşer'i 770 yılında Gürcistan'a geri yollamıştır. Bu dönemde Arapların Gürcistan'daki hâkimiyetlerini korumak için gönderdikleri tüm ordular Hazarlar tarafından ağır yenilgilere uğratılmıştır. Eğer olaylara sadece siyasi açıdan bakılıyorsa, Hazar Kağanı'nın Gürcülerle akrabalık bağı kurması, Araplara karşı zor durumda kalan Gürcüler için büyük bir kurtuluş fırsatı olabilirdi. Ancak Gürcüler, meseleyi dini açıdan ele almış, Hazarların inancına duydukları nefret akılcı düşüncelerine engel olmuş ve siyasi anlamda ciddi bir hata yapmalarına yol açmıştır. Juanşer Hazarların esareti altındayken, kardeşi Egrisi Kralı Ioane bir veliaht bırakmadan hayatını kaybetti. Böyle bir durumda Egrisi Krallığı'nın tahtı, Eski Egrisi Kralı II. Gubaz'ın soyundan gelen ve kraliyet ailesinin farklı bir koluna mensup olan Abhazyaya Kralı'na geçmekteydi (Beradze-Sanadze, 2003, s. 100). Üstelik Abhazyaya Kralı, I. Mirian'ın kızı ile evliydi. Bu durum Abhazların Batı Gürcistan üzerinde daha da güçlenmesine imkân sağladı. Nitekim beklenen durum gerçekleşti ve Abhazyaya Kralı yasal haklarını kullanarak tüm Batı Gürcistan'ı kendi yönetimi altında birleştirdi (Gamakharia ve Akhaladze, 2016, s. 83). İlerleyen süreçte Abhaz idarecisi II. Leon, krallık unvanını taşıyor ve kendisini Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı bir hükümdar olarak görüyordu. Ancak 790 yılının başlarında, daha önce akrabalık bağı kurmuş olduğu Hazar Kağanı'nın desteğiyle II. Leon, Doğu Roma'ya olan bağlılığını sonlandırdı ve Abhazyaya Kralı unvanını aldı (Gamakharia ve Akhaladze, 2016, s. 85). Gürcü kaynakları ise uzun süre boyunca bu bölgeyi Abhazyaya Krallığı olarak anmıştır. Böylece Hazarlar, Abhazyaya'daki nüfuzlarını X. yüzyılın başlarına kadar devam ettirdiği gibi Abhazyaya Krallığı'nın kuruluş sürecinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu desteklerinin en büyük nedeni ise II. Leon'un anne tarafından Hazarlarla akrabalık bağı bulunmasıydı.

Hazarlar ve Gürcüler arasındaki dostane münasebetler Sabanisidze'nin eserinde yer almaktadır. Eserde Araplar (Sarkinok şeklinde ifade edilmektedir) tarafından hapse atılan ve çeşitli eziyetler gören Kartli yöneticisi Nerse'nin serbest kaldığında 300 kişilik savaşçı ve Abo isimli bir gençle Daryal üzerinden ilerleyip Hazarlara gittiği ifade edilmektedir (Sabanisidze, 1963, s. 60-64). Abo Hazar ülkesinin Arap tehdidinden uzak olduğunu hissetti ve burada vaftiz edildi. Nerse ve Abo bir müddet Hazar Kağanı'nın misafiri olduktan sonra Kağan'dan "Arapların zulmünden uzak ve güvenli olduğundan kaynaklı" Abhazyaya bölgesine gönderilmelerini talep etti. Kağan ise onları hediyelerle birlikte gönderdi. Neticede Nerse ve Abo, Hazar Kağanı'nın garantisinde Abhazyaya'ya varmayı başardılar (Sabanisidze, 1963, s. 65).

Hazarların Gürcülerle ilişkileri, Sasanilere karşı düzenlenen seferde Doğu Roma ile ortak hareket etmeleri sonucunda başlamıştır. 730 yılından sonra Hazarların güç kazanmasıyla birlikte Kafkasyaya'ya yönelik seferlerinin yoğunluğu artmıştır. Hazarlar, birçok kez Tiflis'e seferler düzenlemiş ve Kafkasyaya'da Araplarla karşı karşıya gelmişlerdir. 714 ile 799 yılları arasında Hazarlar ile Araplar arasında Kafkasyaya topraklarında birçok çatışma yaşanmıştır. Bu yoğun mücadeleler sonucunda Gürcistan toprakları adeta bir savaş sahasına dönüşmüştür. Böyle bir ortamda şekillenen Hazar-Gürcü ilişkileri bazı dönemlerde bozalsa da siyasi gelişmelerin farklı yöne evrilmesi düşmanlık hâli yerini akrabalık ilişkisi kurma çabasına ve müttefiklik girişimine bırakmıştır. Gürcü kaynakları önce "azılı bir düşman ve dinsiz" olarak gördükleri Hazarları daha sonra "dost ve müttefik" olarak kaydetmiştir.

2. Selçuklu Gürcü Münasebetleri ve Gürcü Kaynaklarında Oluşan Selçuklu Algısı

XI. yüzyılın ilk çeyreği ile XIII. yüzyıl arası Gürcü tarih yazımında Selçuklular siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi çok çeşitli alanlarda kendisini yer bulmuştur. "Matiane Kartlisa" başta olmak üzere "Krallar Kralı David'in Hayatı" isimli kroniklerde Selçukluların, Gürcistan ve Çoruh

Havzasına yönelik yapmış oldukları akınlar ve bu bölgeleri yurt tutmalarına dair önemli veriler bulunmaktadır. Bunun dışında da bazı yazıtlar ve yazma eserler Selçuklular hakkında bilgiler vermektedir (Şengelia, 2007, s. 227). Tarihi ehemmiyet bakımından Gürcü kaynakları bazı noktalarda tenkit edilebilir ancak bu kaynakların Türk tarihine ait önemli kaynaklar arasında yer aldığını kabul etmek gerekir. Türkistan coğrafyasındaki Türklerin tarihi için Çin kaynakları ne derece önemliyse Kafkas bölgesinin ve Kuzeydoğu Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi ve bu sürecin ortaya konması için Gürcü kronikleri benzer öneme sahiptir.

Selçuklu algısının oluşmasında kroniklerin yeri kıymetli olmakla birlikte Gürcülerin Türkleri tanımlama ve tasvir etme hususunda bu dönem özelinde son derece düşmanca tavır içine girdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. XI. yüzyılın ilk dönemlerinde Gürcü sınırlarına şiddetli akınlar düzenleyen Türk toplulukları bu imajın ortaya çıkmasını da pay sahibidir. Özellikle seferlerin başladığı ilk dönemlerde tıpkı Ermeni kaynakları gibi Gürcü kaynaklarında da Selçuklular için benzer tanımlamalar yapıldığı görülmektedir.

XI. yüzyılın ilk evrelerinden itibaren Selçuklular, Doğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcistan'ın güneybatı bölgelerinde görülmeye başlamış ve bu coğrafyanın siyasi dengeleri üzerinde derin etkiler bırakmışlardır. Özellikle Gürcistan'ın güney kısımlarına ve Tao-Klarceti yöresine yapılan seferler sonucunda, Selçuklular Gürcü tarih yazıcılığında kayda değer bir yer edinmişlerdir. Erzurum ve Artvin çevresinin, Ermeni, Gürcü, Bizans ve İran hâkimiyetinden çıkarak Türk egemenliğine girdiği bu dönem, şüphesiz Türk tarihi açısından da kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Tellioğlu, 2009, s. 27-30).

Selçukluların Güney Kafkasya ve Armenia topraklarına yönelik gerçekleştirdikleri ilk akınların tarihine dair çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ermeni kaynaklarına dayanan Gürcü tarihçi Dimitri Bakradze, Çağrı Bey'in Armenia bölgesine düzenlediği akınları 1016 ile 1021 yılları arasına tarihlendirmektedir (Bakradze, 1880, s. 15). Gürcü tarih yazımında ise Selçukluların Kafkasya'ya yönelik seferlerinin 1030'lu yıllarda başladığı ifade edilmektedir. Roin Metreveli, bu sürecin başlangıç yılı olarak 1030'u işaret ederken, Selçuklu ilerleyişinin ve egemenliğinin Yakın Doğu halkları için Arap hâkimiyetinden çok daha yıkıcı ve tehdit edici olduğunu savunur. Ona göre bu durum, Selçukluların ekonomik ve kültürel bakımdan daha geri olmalarıyla ilişkilidir (Metreveli, 1978, s. 30). Çağrı Bey'in Horasan'dan başlayarak Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yaptığı seferler, dönemin kaynaklarında da yer almaktadır. Urfalı Mateos ve Vardan Vardabet bu konudaki başlıca yazarlardandır. Vardan, Doğu Anadolu'ya 1021 yılında yapılan bir seferin Çağrı Bey değil Tuğrul Bey tarafından gerçekleştirildiğini aktarırken; Urfalı Mateos, Çağrı Bey'in ismini vermeksizin, 1018-1019 yıllarında bir Türk topluluğunun Ermeni Vaspurakan bölgesine geldiğini belirtir (Urfalı Mateos, 2000, s. 48). Sonuç olarak, dönemin kaynaklarına bakıldığında, Doğu Anadolu'ya yönelik ilk Selçuklu seferinin 1018'de, Gürcistan'a yapılan seferin ise 1030'ların başında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

1021'de Selçuklular Doğu Anadolu'ya ulaştıklarında, bölgedeki küçük ölçekli Ermeni yapıları Doğu Roma tarafından ya kaldırılmış ya da Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sürgün edilmişti (Ayan, 2020, s. 218). Bu durum, Selçukluların bölgede daha çok Doğu Roma İmparatorluğu ve Gürcülerle karşı karşıya gelmesine yol açtı. Doğu Roma'nın mezhep farklılıklarından dolayı Ermenilere yönelik ağır baskı ve kısımlar uyguladığı bir dönemde, Selçuklu akınları bazı eserler bölgede siyasi dengeyi sağlayan bir güç olarak değerlendirilmektedir (Ayan, 2020, s. 220). Öte yandan Gürcü tarihçileri bu görüşe karşı çıkarak, Selçuklu akınlarının Arap akınlarından çok daha yıkıcı olduğunu, Güney Kafkasya'yı harap edip bölgeyi büyük bir istikrarsızlığa sürüklediğini eserlerinde açıkça dile getirmektedirler (Mosiashvili, 2012, s. 72).

1029-1030 yıllarından sonra Selçukluların Gürcistan'a yönelik gerçekleştirdiği akınlar sistematik bir hâle gelmiştir. Öyle ki sırasıyla Sultan Tuğrul, Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde Gürcü ülkesine ciddi seferler düzenlendiği görülmüştür. Özellikle Sultan Alp Arslan dönemi Güney

Kafkasya'ya yönelik yapılan seferler Gürcü kaynaklarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve olumsuz imajın oluşmasına yol açmıştır. Sultan Melikşah döneminde ise 1080 yılında başlayan fetihler Gürcü tarih yazımında “Didi Turkoba/დიდი თურქობა/ Büyük Türk Fetihleri” şeklinde anılmaktadır. Ancak Sultan Melikşah'tan Gürcü kaynaklarında son derece olumlu ifadelerle zikredilmesi şaşırtıcı bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

1064 senesinde Sultan Alp Arslan ve beraberindeki kudretli orduyla fetih harekâtına girişmişti. Bu harekât sırasında ona veziri Nizamülmülk ve oğlu Melikşah'ın yanı sıra önemli komutanlar eşlik etmekteydi Büyük ordusunu çeşitli kollara ayıran Sultan'ın hedeflerinden birisi de verimli arazileri olan Tao bölgesi ve Gürcistan'ın stratejik şehirleriydi. Sultan Alp Arslan, Lori üzerinden Gürcistan topraklarına girerek önce Kangari ve Trialeti'yi, ardından da Javakheti ile Akhalkalaki şehirlerini ele geçirdi. Bunun yanı sıra, güneyde stratejik öneme sahip olan Tao ve Şavşat gibi bölgeler de Selçuklu yönetimine dâhil edildi (Mosiashvili, 2012, s. 139). Kral Bagrat ise Alp Arslan'ın ilerleyişini engellemek yerine geri çekilmeyi tercih etti. Gürcü kroniklerinde bu Selçuklu seferine dair oldukça ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Alp Arslan'dan “Selçuklu Kralı” olarak söz eden kaynaklar, onun Gürcü topraklarına ani ve baskın tarzında bir saldırı gerçekleştirdiğini aktarmaktadır. “Hiç beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan Alp Arslan ve ordusu, önce Kangari ile Trialeti'yi yerle bir etmiş, ardından bir gün içinde Kveli Tsikhe'ye (Kveli Kalesi) ulaşmıştır. Devamında Şavşat, Klarçeti, Tao ve Panaskerti şehirleri de tahrip edilmiştir.” (Kartlis Tskhovreba, 2011, s. 289). Seferin sonunda ise Trialeti'de üç gün kadar konaklayan Alp Arslan, ardından geri dönmüştür.

Annesi ve kız kardeşiyle birlikte Tao'da bulunan Kral Bagrat, Selçuklu ordusunun baskısından güçlkle kurtularak Kartli'ye doğru hareket etti. Sultan Alp Arslan, bu harekâtın ardından Javakheti ve Akhalkalaki bölgelerine yöneldi. Akhalkalaki'de Selçuklu birlikleri üç gün süren yoğun çatışmalara girdi. Zira burada görev yapan ve “aznavur” olarak bilinen yerel yöneticiler, Selçuklu kuvvetlerine karşı direnç gösteriyordu. Şehir, koruyucu surlarla çevrili olduğundan hem Gürcü askerleri hem de sivil halk direniş sergilemeye çalıştı; ancak bu çabalar sonuçsuz kaldı (Mosiashvili, 2012, s. 140). Gürcü kroniklerine göre, Selçuklu ordusu sonunda şehre girerek çok sayıda sivil kılıçtan geçirdi, pek çok Hristiyan'ı katletti ve büyük miktarda hazine ile ganimeti ele geçirdi (Kartlis Tskhovreba, 2011, s. 289).

Sultan'ın, Bagratlı hanedanlığının merkezi sayılan “Kangari, Trialeti, Kueliskuri, Şavşat, Klarçeti ve Tao” bölgelerine gerçekleştirdiği akınların ardından, Matiane Kartlisa adlı kaynakta Akhalkalaki kuşatması ayrıntılarıyla yer alır. Kent halkı, üç gün boyunca silahlarını ellerinden bırakmadan direniş gösterdi. Ancak Garni geçidinden şehre sızmayı başaran Selçuklu birlikleri, şehri adeta kana buladı (Kartlis Tskhovreba, 2011, s. 290). Gürcü tarih yazımında Akhalkalaki savunmasına sıkça değinilir; bu mücadele, Meskheti halkının “kahramanca direniş” olarak tanımlanır. Gürcü kaynaklarının çoğunda olduğu gibi, bu yenilginin başlıca nedeni olarak Selçuklu ordusunun ezici sayısal üstünlüğü gösterilir. Dönemin kayıtlarına göre, Selçuklu ordusunun mevcudu yüz binleri bulmaktaydı (Mosiashvili, 2012, s. 109).

Selçukların Gürcistan'da yarattığı olumsuz etki dönemin Gürcü kaynaklarına da açıkça yansımıştır. 1059 ile 1067 yılları arasındaki dönemde Selçukluların Doğu Roma topraklarına yönelik fetihleri hakkındaki bilgiler, “Giorgi Mtsiri'nin George Mtatsmindeli'nin Hayatı” adlı eserinde bulmak mümkündür. Mtatsmindeli, 1060'ın başlarında ülkesine gitmek üzere Antakya'dan yola çıkmak istemiş fakat kara yolunun tehlikeli olduğunu öğrenince deniz yolunu tercih etmek zorunda kalmıştır. Eserinde bu yolculuğunda karşılaştığı olayları anlatan Mtatsmindeli, Antakya'dan Gürcistan'a uzanan yolların çoğunun Türklerin kontrolü altına geçtiğini ve yakalanma korkusuyla büyük bir tedirginlik yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca Türklerden duyulan korku nedeniyle ekibiyle birlikte mağaralara sığınmak zorunda kaldıklarını

aktarmıştır. Güzergâh olarak Samsun-Poti-Kutaisi yoluyla memleketine ulaşmışlardır (Mtsire, 1967, s. 117).

Sultan Alp Arslan'ın Kafkasya seferi ve Akhalkalaki'yi ele geçirmesiyle ilgili bilgiler Mtsiri'nin eserinde de geçmektedir. Mtatsmindeli, önce Javakheti'ye ardından Akhalkalaki'ye vardıklarında halkın gözlerinde büyük bir korku gördüklerini yazmaktadır. Sultan Alp Arslan'ın gelişini anlatırken "Tanrı'nın gazabı bu şehre geliyor" ifadesini kullanmıştır (Mtsire, 1967, s. 174). Sadece sıradan halk değil, ileri gelen soylular ve yöneticiler de büyük zulme uğramış, acımasızca katledilmişlerdir. Bu trajik olayların, Kral IV. Bagrat'ı derinden etkilediği ve "Bir süre daha kilisemizi göremeseydim kederden ölebilirdim" dediği rivayet edilmektedir (Mtsire, 1967, s. 174).

Mtatsmindeli eserinin geri kalanında daha çok Gürcü Kralının Abhazya'da aldığı başarıları ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte, Gürcistan'daki sosyal ve ekonomik durumun kötüye gittiğini ve ülkenin ağır bir tahribat hâlinde olduğunu da vurgulamıştır (Mtsire, 1967, s. 176-180). Gürcü araştırmacılar, bu eseri değerlendirirken yazarın ilk etapta Selçuklulardan açıkça söz etmese de ülkenin içine düştüğü zor durumun başlıca nedenlerinden birinin Selçuklu seferleri olduğunu ima ettiğini ifade etmektedirler (Shengelia 1968, s. 91). Giorgi Mtsiri de Mtatsmindeli'nin 1060 yılında Gürcistan'a geldiği dönemdeki siyasi ve ekonomik sıkıntıların temel sebeplerinden birinin Selçuklu akınları olduğunu zikretmiştir (Mtsire, 1967, s. 12).

Sultan'ın gerçekleştirdiği seferler, Gürcistan'daki mağara yazıtlarda da yer almıştır. Söz konusu seferler, Gürcü tarihçiliğinde büyük bir felaket olarak değerlendirilmiştir. O döneme ait olaylar hem tarihî kroniklerde hem de epigrafik belgelerde yer almaktadır. Bu belgelerden biri olan "Mirashkani Yazıtı", Akhalkalaki seferine dair bilgiler içermektedir. Gaprindashvili tarafından Mtkvari Nehri geçidinde, Vardzia mağaralarına yakın bir bölgede keşfedilen bu yazıt, ilk etapta "Akhali Nazardziev" olarak adlandırılmış, ancak araştırmacının daha sonra yayımladığı çalışmada "Mirashkani Yazıtı" adıyla literatüre geçmiştir. Yazıtta, Alp Arslan'ın Javakheti ve Akhalkalaki'yi ele geçirdiği ve bu bölgelerde gerçekleştirdiği faaliyetler detaylandırılmaktadır. 1996 yılında bu yazıt, Silogava tarafından yeniden incelenmiş ve değerlendirilmiştir (Gaprindashvili, 1953, s. 36).

Söz konusu kayıta; "Ben George, Khorsan üzerinden geldim ve bunu yazdım. Ben bir günahkârim. Prens (Alp Arslan) Javakheti'ye geldi ve halkın İsa'ya iman ettiğini görünce çok kızdı. Akhalkalaki'de diğerlerinden (farklı bölgelerden) daha fazlasını aldı, yok etti ve götürdü. Şehirdeki Meskheti Aznavurları burada kaldı. Parsman Kral'a sadık kaldı. Tanrım günahlarımızı affet, âmin. Ve tüm Mirashkani halkının günahlarını affet, âmin. (Ve ben) çok günahkâr bir keşişim (Georgi) unutma." (Silogava, 2000, s. 243).

Gürcü dilbilimci V. Silogava, Mirashkani yazıtı hakkında 1064 yılında ilk istilasını aktaran bir çeşit ayrıntılı doküman olduğunu vurgulamaktadır (Silogava, 2000, s. 231). Gürcü kayıtlarına göre Selçukluların gerçekleştirdiği harekâtlar son derece dramatikti. Öyle ki yazıtta kaydedilen kişi adeta ağlıyor ve kendini asi-günahkâr birisi olarak değerlendiriyordu. Yazıtta yer alan Parsman'ın bölge eristavisi Parsman Tmogveli olduğu ifade edilmektedir. Tmogveli ailesi savaştan önce Kraliyet ailesine karşı diğer feodal aileler gibi isyan hâlindeydi. Ancak savaşta Krala sadık olduğu yazıtta zikredilir. Eristavinin isyancı bir asi değil düşman karşısında mücadele eden sadık bir soylu olarak yer almış ve hayatını kaybetmiştir (Silogava, 2000, s. 237).

Mirashkani Yazıtı'na benzer şekilde, aynı döneme ait başka bir yazıt da 1957 yılında Gaprindashvili tarafından Karelian bölgesinde, Trekhevi Köyü civarındaki bir mağarada keşfedilmiştir. Bu yazıt da Selçukluların Gürcistan'a düzenledikleri seferlerle doğrudan ilişkilidir. Yazıtın metninde şu ifadeler yer verilmektedir: "Ben Leonti Mroveli, bu mağarayı (barınmak için) Ruissky tapınağının çocuklarını Sultan'dan (Lord şeklinde geçmektedir) korumak için büyük zorlukla inşa ettim. Tarih 1066 idi." (Gaprindashvili, 1961, s. 246). Gürcü kaynaklara göre, 1066 yılında Sultan'ın gerçekleştirdiği ilk fetih hamlelerinde Kartli doğrudan hedef alınmamıştı. Sultan öncelikli olarak Akhalkalaki'yi ele geçirmeyi planlamıştı. Ancak Kartli'nin ileride

fethedilebilmesi için gerekli hazırlıkları da yapmaktaydı. Ani ve Akhalkalaki'nin düşmesinin ardından, Alp Arslan'ın komutanlarından biri Anadolu'dan ayrılarak birlikleriyle Kartli topraklarına girmiştir. (Gaprindashvili, 1961, 247). Söz konusu yazıt da tam olarak bu döneme ve gelişmelere işaret etmektedir.

Gürcü kroniğine göre fetihten sonra Sultan, Gürcü Kralı Bagrat'a dostane ilişkiler kurmak amacıyla bir elçi göndererek akrabalık tesis etmek istemiştir. Bu bağlamda, Bagrat'ın yeğenini kendisine eş olarak talep etmiştir. Alp Arslan'ın evlenmek istediği bu kişi, aynı zamanda Ermeni Kralının da akrabasıydı. Kral Bagrat, Selçuklularla iyi ilişkiler kurma niyetinde olduğundan, bu talebi kabul etmek için Ermeni Kralıyla karşı karşıya gelme pahasına harekete geçmiştir. Kroniği göre Bagrat her ne kadar Selçuklular karşısında bir yenilgi yaşamışsa da onlara haraç vermemiştir (Shengelia 1968, s. 225-226). Bu anlayış Gürcü tarih yazımında sanki Kralın bir başarı kazandığına yönelik lanse edilmek istenmiştir. Ancak Selçukluların temel gayesi Gürcistan'ı bütünüyle fethetmekten ziyade bölgeyi kontrol altına almaktır. Sultan Alp Arslan'ın hedefi Ani'ydi. Sultan ile kurduğu akrabalık bağı sayesinde Bagrat bir süreliğine huzur bulmuş olsa da 1068 yılında gerçekleştirilen Selçuklu akınlarından kendini koruyamamıştır. Burada görüldüğü üzere 1064 ile 1068 arasında akrabalık ilişkisi kurulmak istenmesi ve özellikle Kralın dostane yaklaşım içine girmesi ilk başlarda ortaya çıkan olumsuz imajın artık çaresizce olumluya döndüğünü ifade etmek mümkünse de bu durum fazla uzun sürmeyecektir.

1064 yılında başlayıp 1065 senesinde de ileri harekâtına devam Selçuklu orduları, "Tao, Şavşat, Trialeti, Javakheti ve Akhalkalaki" gibi önemli bölgelere seferler düzenleyerek bu toprakları ele geçirmişlerdir. Bu gelişmeler, Gürcü Krallığı için ciddi bir darbe anlamındaydı. Ancak Gürcüce eserler, Sultan'ın bu seferlerde tam anlamıyla başarılı olmadığını savunmaktadır. Bu düşüncenin temel dayanaklarından biri, Sultan'ın müttefiki Ebû'l-Asvar'ı Gürcistan üzerine yeniden sefer için görevlendirmiş olmasıdır (Erdem, 2002, s. 385-386). Eğer Alp Arslan bu bölgeleri tam olarak egemenliği altına almış olsaydı, 1064 sonrasında Ebû'l -Asvar'ı tekrar görevlendirmeye gerek duymazdı. Üstelik Kral Bagrat'ın söz konusu seferlerden sonra hem siyasi hem de idari olarak etkinliğini sürdürmesi ve Ebû'l -Asvar ile mücadeleye girmesi de bu yorumun destekleyici bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Mosiashvili, 2012, s. 144).

Sultan'ın 1064 seferinde fethettiği yerlerdeki hâkimiyetini pekiştirmek ve Bagrat'ın Berda yönündeki ilerleyişini engellemek amacıyla 1068 yılında Kafkasya'ya yeni bir sefer başlattı. Bu seferde Selçuklu birliklerinin öncü kuvvetlerine Emir Savtegin komuta ediyordu. Ordu, Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a girdi. Savtegin ilk olarak Akhalkalaki Kalesi'ne yağma amaçlı saldırılar düzenledi. Gürcü tarihçilere göre, 1064 ile 1068 arasındaki dönemde Kral Bagrat'ın izlediği askeri ve diplomatik politikalar, onun ne Selçuklulara ne de başka bir güce bağlı bir vasal olmadığını ortaya koymaktadır (Shengelia 1968, s. 228). Bagrat'ın mücadeleden çekinmediği ve Selçuklu Sultanına boyun eğmeyeceği de vurgulanan diğer bir noktadır. Bilhassa Doğu Gürcistan'daki etkisini artırmak isteyen Bagrat, Kaheti ile Hereti bölgelerini kendi egemenliğine katma çabasıyla aktif bir dış politika yürütmüştür. Ancak Selçuklu seferi bu süreci sekteye uğratarak onu savunma pozisyonuna itmiştir.

Gürcü kaynaklarında, 1068 yılındaki ikinci Selçuklu harekâtı sonrasında Kartli'de oluşan tablo, Gürcüler açısından oldukça yıkıcı olarak aktarılmaktadır. Neredeyse tüm kiliselerin tahrip edildiği ve halkın bu felaketi Tanrıdan gelen bir ceza olarak gördüğü ifade edilmektedir. Gürcü kronikleri, bu sefere katılan Selçuklu askerlerinin sayısını 500 bin olarak verir ki, bu rakam abartılıdır. Kronik yazarlarının, Selçuklu ordusunun hızı ve hareket yetenekleri karşısında duydukları hayretin bu sayının ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir (Kartlis Tskhovreba, 2011, s. 310).

1068 seferi sonrasında Kral Bagrat, barış arayışı çerçevesinde Liparit'in oğlu Ivane'yi Sultan Alp Arslan'a elçi olarak göndermiştir. Sultan ise Gürcistan'ı haraca bağlamış ve Ivane'yi Abhazya'ya yollamıştır (Lortkipanidze, 1979, s. 200). Şiddetli kış nedeniyle Alp Arslan, Kartli'ye geçiş

yaparken, bu güzergâh üzerinde bulunan Tiflis ve Rustavi'yi de ele geçirmiştir. Bu stratejik bölgelerin idaresini ise sadık komutanlarından Emir Fadlun'a teslim etmiştir.

Bagrat'ın Alp Arslan'a barış talebinde bulunmasıyla bölgede kısa süreli bir sükûnet sağlanmışsa da barışı bozan taraf yine Bagrat olmuştur. Kendi inisiyatifiyle Selçuklu birliklerine karşı saldırıya geçen Bagrat, aynı dönemde bastırılan şiddetli kış koşulları nedeniyle Alp Arslan seferini durdurmak zorunda kalmıştır. Ardından Bagrat bir kez daha Sultan'dan bağışlanma dilemiş ancak Alp Arslan bu kez savaş kararı alarak Gürcistan'ın iç bölgelerine yoğun akınlar düzenlemiştir (Mosiashvili, 2012, s. 179). Gürcü kronikleri her ne kadar Alp Arslan'ın ikinci seferinde tam anlamıyla bir hâkimiyet tesis edemediğini iddia etse de diğer çağdaş kaynaklar bu seferlerin Gürcistan açısından çok ağır sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır (Mosiashvili, 2012, s. 180). Özellikle ordunun bölgede geçirdiği altı haftalık süreçte, zenginliğiyle bilinen bu ülke büyük ölçüde harap edilmiş, nüfusun önemli bir kısmı katledilmiş, geri kalan halk ise esir alınmıştır. Bu seferin sonunda "Kavazini, Tiflis, Rustavi ve Kartli" bölgeleri kesin olarak Selçuklu egemenliğine dâhil edilmiştir.

Gürcü tarihi yazımına göre Sultan Alparslan döneminde yapılan seferler Gürcistan açısından korkunç sonuçlar doğurmuştur. Gürcistan'da çok sayıda servetin yanında ve esirler de ele geçirmişlerdir. Selçuklularla yapılan mücadelede Gürcü nüfusun bir kısmı öldürüldü. Ülkenin ekonomik ve siyasi gelişimi ise bir süreliğine engellendi. Gürcistan ve Kafkasya'nın genel olarak birleşmesi konusu gecikti. Büyük kayıplara rağmen, Alparslan'ın seferleri sonrasında Gürcü halkı Selçuklu hâkimiyetinden kurtulup devlet olarak yaşamayı sürdürdü. Yine Sultan Alparslan'ın seferleri esnasında ileri sürülen bir görüşe göre Gürcülerin, kalabalık Türk kitlelerinin Gürcistan'da toplu bir şekilde yerleşmelerine müsaade etmediği ifade edilmektedir. Hatta teşkilatlı bir devlet yapısının ülkede hâkim olduğu ve siyasi bağımsızlığın kaybedilmediği belirtilmiştir (Papaskiri, 1990, s. 90). Alparslan'ın iki seferinin de ülkenin siyasi ve ekonomik kalkınmasını büyük ölçüde engellediği kabul gören bir durumdur, ancak Sultanın ana hedefe ulaşmada başarısız olduğu, Kafkasya'daki tek bağımsız Hıristiyan ülkesini bastırmayı başaramadığı ifade edilmiştir (Papaskiri, 1990, s. 90-93). Kral Bagrat'ın, Sultan Alparslan'a haraç ödemediği ve bunun da bağımsızlığı koruyan en önemli etken olarak değerlendirildiği düşünülebilir.

Gürcü literatürünün dışından Ermeni kaynakları da Sultan Alparslan'ın seferlerinden ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Selçukluların ilk seferleri ve Transkafkasya ülkelerindeki hâkimiyetleri hakkında Ermeni kaynakları kıymetli bilgiler vermektedir. Selçukluların Doğu Anadolu akınları sonrasında Ermeni nüfus topraklarından sürülmüştür. Ermeni kaynakları tarafından "Selçuklular hızlı atlara binerler, uzun saçları vardır ve görünüşleri Vaspurakan halkını endişelendirmiştir; at sırtında savaştılar ve uzun mızrak ve oklarla yerel halka büyük zarar verdiler." Şeklinde yorumlar yapılmıştır (Urfalı Mateos, 2000, s. 48-49).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Çağrı ve Tuğrul Beylerden başlayan dönemden itibaren özellikle Sultan Alp Arslan'ın gerçekleştirdiği seferlerin neticesi Gürcü kaynaklarında Selçuklu imajının oluşmasına yol açmıştır. Türkmenlerin geniş otlak arazilerinden faydalanmak için Tao-Klarceti bölgesine yapılan akınlar, yerleşme amacı taşıyan askerî harekâtlar ve Sultan'ın Kartli başta olmak üzere Gürcistan'ın içlerine yapılan seferler sadece "askerî ve ekonomik" kaygılar taşıdığı için bu durum Gürcü kaynaklarına son derece "olumsuz" bir şekilde yansımaya sebebiyet vermiştir. Genellikle "barbar, savaşçı, dinsiz Tanrı'nın gazabı," gibi tanımlamalar Türklerle Gürcülerin sadece savaşlarda münasebet kurmasından kaynaklıydı. Sultan Alp Arslan dışında Gürcü kaynakları vezir Nizamülmülk ve faaliyetleri hakkında da notlar düşmektedir. Vezirin önemli bir devlet adamı olarak takdir edilmesi zikredilmesi gereken hususlar arasındadır.

Gürcü tarih yazımında Nizamülmülk, Selçuklu tarihine derin izler bırakan, Sultan Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde hem iç hem de dış işleri yöneten son derece etkili bir devlet adamı olarak anılmaktadır. Gürcistan başta olmak üzere "Küçük Asya ve Kafkasya'daki" seferlerde bizzat rol

almış, sadece askerî başarılarıyla değil, aynı zamanda inşa ettiği gözlemevleri, kütüphaneler, yollar, kanallar, köprüler ve kurduğu şehirlerle de tanınmıştır. Döneminin en büyük siyasal figürlerinden biri olarak kabul edilen Nizamülmülk, Alp Arslan'ın tahta çıkışı ve iktidarının sağlamaştırılmasında büyük katkı sağlamıştır (Shengelia 1968, s. 128). Gürcü araştırmacı Shengelia, Nizamülmülk'ü Selçuklu devletinin fiili yöneticisi olarak tanımlamakta ve devlet işlerine dair olağanüstü bir bilgiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Alp Arslan ve Melikşah'ın eksik kaldığı noktaları Nizamülmülk zekâsı ile başarıyla telafi etmiştir. Bununla birlikte, göçebe Selçuklu aşiretlerini merkezi otoriteye bağlama çabasının tam anlamıyla başarılı olmadığını da ifade eder. Bu göçebe toplulukların, özellikle Doğu Roma ve Gürcistan sınırlarında yerleşmeleri için yoğun çaba harcadığını ve bu nedenle Kafkasya'daki savaşlara doğrudan katıldığını belirtir (Shengelia 1968, s. 128). Gürcistan'a düzenlenen Selçuklu seferlerinde onun aktif rol aldığı bilinmektedir. Nizamülmülk, yalnızca devlet yönetiminde değil, aynı zamanda İslam dünyasında da büyük bir otorite olarak görülmüş; Alp Arslan'ın Gürcü Kralı Bagrat IV'ün yeğeniyle evlenmesi gibi sembolik adımların arkasında da onun stratejik aklının bulunduğu düşünülmüştür. Halife tarafından, yalnızca şehzadelere verilen "Razi-Amir el-Mümin" unvanına layık görülmesi de bu otoritesinin bir göstergesidir. Shengelia'ya göre Nizamülmülk'ün gücü öylesine büyüktü ki ne Sultan ne de Halife onun iradesine karşı durmaya cesaret edebilmiştir (Shengelia 1968, s. 128).

1080 yılının başları, Gürcistan'ın sık sık çatışmalarla karşı karşıya kaldığı ve Müslüman komşularla çevrili olduğu zorlu bir dönemdi. Gürcü tarih yazımında bu zaman dilimi, *Didi Turkoba* olarak adlandırılmaktadır. Gürcüler, bu süreci Sultan Melikşah dönemiyle ilişkilendirirler; zira onun zamanında Gürcistan'a ve Güney Kafkasya'daki diğer bölgelere yoğun Türk akınları gerçekleşmiştir. Melikşah'ın Gürcistan üzerindeki faaliyetlerine ilişkin dönemin İslam kaynaklarında fazla bilgi yer almamakla birlikte, bu dönemi anlamak adına Gürcü kaynaklarının özel bir öneme sahip olduğu ifade edilmelidir. Bu kaynaklarda Sultan Melikşah, farklı açılardan ele alınır. Gürcü kronikleri, onu insani yönleri baskın, güçlü, kudretli ve yetenekli bir hükümdar olarak tanımlar. Aynı zamanda adaletli, sakin mizaçlı ve yönetiminde ölçülü bir lider olarak betimlenmiştir. Ermeni kaynaklarında da benzer şekilde, Hristiyanlara karşı hoşgörülü ve merhametli bir tutum sergilediği vurgulanmaktadır.

Selçuklu Sultanı Melikşah hakkında Ermeni ve Gürcü kaynakları genellikle övgü dolu sözler söylemektedir. Gürcü kroniğinde bir taraftan Selçuklu akınlarının Gürcistan'da bıraktığı ağır tahribattan ve insanların öldürülmesinden bahsedilirken öte taraftan Sultanın son derece adil ve kötülük düşünmeyen birisi olduğunu vurgulamaktadır (Kartlis Tskhovreba, 2012, s. 51-55). Benzer anlatı Ermeni kaynaklarında da bulunmaktadır. Melikşah'ın övgü dolu sözlerle anılmasıdaki temel gerekçe Ermenilere dini ve mezhebi özgürlük tanınması, onların mabet ve manastırlarını vergiden muaf tutmasıdır (Tellioğlu, 2011, s. 53-54). Haliyle Sultan Melikşah Ermeni kaynaklarında tarihçiler tarafından kendi yöneticileri dışında nadiren övdükleri ilk kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Ermeni müellifleri bir diğer Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ı Ermenilerin kanını akıtan bir karakter olarak tasvir ederken onun oğlunu büyük övgülerle dünyanın en adil, Hristiyanlara karşı en şefkatli hükümdarı olarak göstermesi kilise ve manastırlara tanıdığı ayrıcalıkla bağlantılıydı.

Selçukların Gürcistan'a gerçekleştirmiş olduğu akınların siyasi, idari, ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel açıdan çok farklı sonuçları olmuştur. Şüphesiz Tuğrul ve Çağrı Beylerin akınların ile başlayan bu süreç sadece yağma ve ekonomik kazanç sağlama amacı gütmüyordu. Bunu kitleler halinde, aileleriyle birlikte bölgeye gelip yerleşen Türkmen gruplarının varlığıyla açıklanabilir. X. yüzyıl itibariyle Oğuz/Türkmen gruplarının göç hareketleri Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi geniş coğrafyayı etkilemiş ve ciddi neticeler doğurmuştur. Bu neticeler Selçukluların etkide bulunduğu milletler tarafından kendi tarihi perspektifleri bağlamında

değerlendirilmiştir. Selçuklu Türklerinin kültürel ve ekonomik olarak geri kalmış bir topluluk olduğu için yaptıkları akınların şiddetli olduğunu vurgu yapılmıştır.

Tarihçi Nodar Shengelia, 1060'lı yıllardan itibaren Selçuklu akınlarının Gürcistan'ın ekonomik yapısına ve üretken toplum yapısına ciddi zararlar verdiğini ifade etmektedir (Shengelia 1968, s. 135). Bitmek bilmeyen bu seferler, yalnızca Gürcistan'ı değil, Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki yerli halkları da büyük ölçüde zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte Doğu Roma orduları da doğu sınırlarında Selçukluları durduracak güçten yoksundu. 1060 yılı ile Sultan Alp Arslan'ın seferleri arasında Gürcistan topraklarında doğrudan bir Selçuklu istilasına rastlanmaz. Ancak genel olarak 1030'lardan itibaren Alp Arslan'ın askeri faaliyetlerine kadar geçen dönemde Selçukluların Kafkasya'daki temel hedeflerinden biri doğrudan Gürcistan ve çevresindeki bölgeler olmuştur. Bu dönemde Gürcistan'a yönelik çeşitli akınların gerçekleştiği, bu saldırıların ülkenin hem ekonomik hem de kültürel yapısına büyük zararlar verdiği, Gürcü yazarlar tarafından sıkça dile getirilmektedir (Metreveli, 1990, s. 74-76).

Roin Metreveli'nin görüşüne göre Selçuklu Türklerinin kurdukları hâkimiyet, Arapların kurduğu idareden daha tehlikeli ve yıkıcıydı. Bunun nedenini de onların ekonomik ve kültürel açıdan geri kalmışlıkları ile açıklamaktadır (Metreveli, 1978, s. 39). Selçuklular, Doğu Roma ile giriştikleri mücadele sonucunda elde ettikleri topraklara yerleşmiş ve kendilerine has çiftçilikle uğraşmışlardır. Selçukluların göçebe tarımcılığı Gürcü feodal ekonomisiyle bağdaşmıyordu. "Mtkvari, Alazani, Iori ve Arezi" nehirlerinin kıyı bataklıklarında ilkel tarım yapılmıyordu (Metreveli, 1990, s. 74). Sonuç itibarıyla Selçukluların fetihleri Arap ve hatta Doğu Roma'nın yapmış olduğu fetihlerden daha yıkıcıydı. Selçuklular, Gürcistan'ın feodal ekonomisini yok ediyor ve tehlikeye atıyordu. Böylece bu durum, Gürcistan ve Kafkasya'nın ileriye dönük birleşme-merkezleşme durumu engellendi.

Metreveli'nin görüşlerine benzer ifadeler Sovyet dönemi Gürcü tarih ders kitaplarında da kendisine yer bulmaktadır. Sovyet döneminde Gürcistan'ındaki tarih ders kitaplarında Selçuklular hakkındaki bilgiler, genellikle Anadolu'ya Türk göçleriyle ilişkilendirilmektedir. Kitaplarda, Türklerin gittikleri her bölgede yerel kültürleri tahrip ettikleri ileri sürülmekte; tarım arazilerin hayvan otlaklarına dönüştürüldüğü belirtilmektedir (Bostashvili, 2020, s. 43). Gürcü yazarlarının Türkleri sıklıkla "barbar", Orta Asya'dan gelen ve herhangi bir medeniyete sahip olmayan bir halk olarak tanımlamaları; kültür merkezlerini yıkan, tahrip eden, başkalarının eserlerine el koyma eğiliminde olan bir topluluk şeklinde tasvir etmeleri, bu anlatının nefret söylemi içerdiğini göstermektedir (Bostashvili, 2020, s. 44).

Gürcü tarihçileri yine benzer biçimde, Selçuklu Türklerinin idari sistemi Araplardan kopyaladığını ileri sürmektedir. Onlara göre, Araplardan daha tehlikeli olan Türkler geniş topraklar üzerinde egemenlik kurmayı başarmışlardır. Anadolu'ya geldikten sonra ise bölgedeki kültürlü yerli halkın temel yaşam kaynağı olan tarımı ortadan kaldırmışlardır. Gürcü yazarlarının bir diğer iddiası ise Türklerin İslâm'ı yalnızca şeklen benimsedikleri, Araplar gibi eğitim kurumları açarak bilimsel ya da kültürel gelişimle ilgilenmedikleri yönündedir (Bostashvili, 2020, s. 36).

Didi Turkoba'nın başladığı 1080'li yıllarda Gürcüleri için siyasi açıdan durum daha karmaşık bir hâl almıştır. Tarihçi Javakhishvili, Selçuklu seferlerinin etkileri üzerine yaptığı değerlendirmede, akınlar neticesinde Gürcü halkının büyük bir umutsuzluğa sürüklendiğini ifade eder. Ona göre, Türkler bir bölgeye girdiklerinde geride yüksek derecede yıkım, barbarlık ve çöküş bırakmışlardır (Javakhishvili, 1977, s. 157). Didi Turkoba zamanında Selçukluların Gürcistan'da gerçekleştirdiği faaliyetlere ilişkin ayrıntılı bilgiler, 1083 yılına tarihlenen ait bir yazıtta yer almaktadır. Söz konusu yazıtta, Samtshe bölgesinin kuşatılması, ülkenin içinde bulunduğu zor durum, halkın dağlara kaçıp saklanmak zorunda kalması, bazı kişilerin esir edilmesi ve bölgenin yağmalanması gibi olaylar anlatılmaktadır. Yazıt, yalnızca Samtshe'nin durumu üzerine yoğunlaşmakta ve o dönemde yaşananların dramatik boyutunu gözler önüne sermektedir (Jordania, 1892, 230).

Tıpkı Kral Bagrat döneminde olduğu, Kral Giorgi de Selçuklu Sultan'ından af dilemek amacıyla harekete geçmiştir. Bu husus uzun yıllar devam eden düşmanlığın zorunlu da olsa barış dönemine girilmesini sağlamıştır. Böylelikle düşman imajı yerini bir süre komşu kimliğine bırakmıştır. Selçukluların durmaksızın gerçekleştirdiği akınların ardından, Gürcü Kralı Giorgi, Sultan Melikşah'tan af dilemek için İsfahan'a gitmeye karar verdi. Gürcü kroniklerine göre, ülkenin soyluları Kral Giorgi'nin "Yüce Sultan'ın" huzuruna çıkmasının uygun olacağını kararlaştırmışlardı. Giorgi, Melikşah'ın huzuruna çıkarak bağışlanma talebinde bulundu ve Sultan da onu bir çocuğu affedercesine bağışladı (Kartlis Tskhovreba, 2012, s. 62). Bu diplomatik ziyaretin Gürcistan açısından faydalı sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür. Zira bu görüşmeyle birlikte Giorgi ile Melikşah arasında dostane ilişkiler kurulmuş, Sultan Türkmen akınlarını durdurmuş ve Giorgi'ye Kaheti ile Hereti bölgelerini vermek karşılığında vergi (haraç) talebinde bulunmuştur. Giorgi, bu talebi kabul etmiş ve Kaheti'yi feodal beylerin elinden almak amacıyla Selçuklu askerî desteğinden yararlanmıştı (Shengelia 1968, s. 320-321). Burada özellikle vurgulanan Yüce Sultan ifadesi önemlidir. Sultan'ın babası hakkında barbar ve kan emici ifadelerinin kullanıldığı bir yerde kendisi için böyle bir tabir kullanılması değişen siyasi şartların bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu seferlerinin, büyük ölçüde göçebe yaşam tarzlarının bir sonucu olduğuna dair çeşitli görüşler mevcuttur. Göçebe topluluklar, hâkimiyetlerindeki otlak alanlarını mevsimsel olarak değiştirme zorunluluğuna sahiptiler. Yaz aylarını serin ve yüksek bölgelerde, kış aylarını ise daha alçak ve ılıman bölgelerde geçirirlerdi. Bu yaşam biçimi "yaylak-kışlak" sistemi olarak adlandırılmaktadır. Selçuklu Türkleri, bu geleneği Gürcistan'da ele geçirdikleri topraklarda da sürdürmek istemişlerdir. Gürcü tarih yazımında Türklerin yaşam tarzına dair ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Yaz mevsiminde geniş kalabalıklarla otlaklarda bulunurlar, kış geldiğinde ise kışlak alanlara göç ederlerdi. Tao bölgesi, serin ve yüksek rakımlı Barhal Dağı çevresinde konumlanmış bir yayla güzergâhıydı; Türklerin burada, kar yağışları başlayana kadar kaldıkları bilinmektedir (Peacock, 2005, s. 221). Ancak Türklerin Gürcistan'daki bu yerleşik göçebe yaşamları uzun soluklu olmamıştır. Gürcü Kralı David Agmaşenebeli'nin yönetimi ele almasıyla birlikte Selçuklular artık kış mevsimini Kartli'de geçirememiştir. Bununla birlikte, bir süre daha "Avcakala, Digomi ve Kura Nehri'nin" güneyindeki bölgelerde kalmaya devam etmişlerdir (Kartlis Tskhovreba, 2012, s. 64).

Gürcü kroniklerinde ifade edilen Türklerin yaşam tarzlarını ele geçirdikleri Gürcü yerleşim yerlerinde de sürdürme istekleri "istilacı" bir anlayış çerçevesinde ele alınmıştır. Çünkü kitleler hâlinde hem aileleri hem de hayvanlarıyla verimli otlak arazileri tarumar eden Selçuklular, ülke ekonomisine zarar verdiği Gürcü araştırmacılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Gürcü Kralı David Agmaşenebeli'nin 1089 yılında tahta geçmesiyle birlikte tek hedefi bu "istila" hareketine dur demek olmuştur. Burada da görüleceği üzere Selçuklu Türkleri istilacı kavramıyla gerçekleşen fetihler tanımlanmak istenmiştir.

Selçukluların belirli dönemlerde Gürcistan ve güney sınırlarındaki yüksek bölgelere gelerek göçebe yaşam tarzlarına uygun biçimde tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları, Gürcü halkını ekonomik açıdan büyük sıkıntılara sürüklemiştir. Bu koşullar altında Gürcüler için çiftçilik yapmak neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Zamanla Türk göçebelerin Gürcistan'daki varlığı artmış, Kartli ve Kakheti gibi verimli tarım alanları ele geçirilmiş, bu bölgelerdeki yaylalar yazlık otlak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Büyük Selçuklu akınlarının etkileri, döneme ait kaynaklarda ayrıntılı şekilde yer almaktadır. David Agmaşenebeli'nin tarihçesine göre, bu dönemde kutsal alanlar zarar görmüş, halkın bir kısmı esir edilmiştir (Kartlis Tskhovreba, 2012, s. 66).

Kartlis Tskhovreba adlı Gürcü kaynağında, Selçuklu Emiri Ahmed tarafından gerçekleştirilen saldırıların sonuçlarına dair bilgilere yer verilir. Akınların ilk evresinde "Asisporni ve Klarceti'den

Karadeniz'e kadar olan alanlar, ayrıca Şavşat, Acara, Samtskhe, Kartli, Argveti, Samokalako ve Çkondidi" bölgeleri Selçuklu varlığıyla dolmuştur (Kartlis Tskhovreba, 2012, s. 71-84). Bu yerlerde yaşayan birçok kişi öldürülmüş, bir kısmı esir alınmış, Kutaisi, Ardanuç ve Klarjeti ise tahrip edilmiştir. Kafkasya'daki yaylalar Selçuklu göçerleri açısından büyük önem taşıırken, bu yaşam biçimi Gürcü feodal yapısıyla uyum göstermemektedir. Tarımsal alanlara verilen zarar, Gürcü ekonomisinin ciddi ölçüde sarsılmasına neden olmuştur (Shengelia 1968, s. 321).

Gürcü tarihçiliğinde Sultan Alparslan'ın seferlerinin tam anlamıyla başarılı olmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Öte yandan, Kuzeydoğu Anadolu, yani bugünkü güneybatı Gürcistan topraklarında Türk nüfusunun yaygın şekilde yerleşimi, çoğunlukla Sultan Melikşah dönemindeki seferlerle ilişkilendirilir. Ancak bu yerleşim süreci, Kral David Ağmaşenebeli tarafından bir süre sonra durdurulmuş ya da sınırlandırılmıştır. Türk akademisyenler ise, Sultan Tuğrul'un akınlarıyla başlayan sürecin Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde kesintisiz bir şekilde devam ettiğini, bu süreçte Türk nüfusunun bölgeye kalıcı olarak yerleştiğini ileri sürmektedir. Özellikle Sultan Alparslan'ın Abhazya ve Kartli'ye düzenlediği seferlerin ardından, daha önce Doğu Anadolu'ya yerleşmiş olan Selçuklu kitleleri Doğu Karadeniz'e doğru ilerlemiş ve bölgenin hızla Türkleşmesini sağlamıştır. Sonuç olarak, özellikle 1080'li yıllarda yaşanan Didi Turkoba süreciyle birlikte bölgenin demografik yapısında önemli bir değişim yaşandığı açıktır. 1089 yılında David Ağmaşenebeli'nin Gürcü tahtına çıkması ve Kıpçak Türklerini askerî güç olarak bölgeye dâhil etmesiyle birlikte Türk-Gürcü ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı kabul edilmektedir.

Başlayan bu yeni dönem Gürcü kaynaklarında "Altın Çağ/საქართველოს ოქროს ხანა/Sakartvelos Okros Khana" şeklinde adlandırılmaktadır. Kral David ile başlayan bu evre oğlu I. Demetre, III. Giorgi ve Kraliçe Tamar ile devam etmiştir (XI. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başları). Bu süreç içerisinde Selçukluların "saldırgan, barbar ve istilacı" kimlikleri Gürcü kaynaklarından kaybolmaya başlamıştır. Onun yerine kronikler Selçukluları artık yenilmez kudretli bir düşman yerine mağlup edilmesi ve kovulması kolay bir rakip olarak kaydetmeye başlamışlardır. Bunun temelde iki ana sebebi vardır. Birincisi Kral David'in Kıpçaklardan müteşekkil oluşturduğu güçlü orduyla zayıflama dönemine giren Selçukluları mağlup etmeye başarıp bölgeden uzaklaştırması, ikinci olarak Kraliçe Tamar'ın 1202 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah'ı yenmesi Gürcü kaynaklarındaki imajın keskin bir şekilde değişmesine sebebiyet vermiştir.

3. Sonuç

Tarihi süreç içerisinde pek çok millet birbirleriyle münasebette bulunmuştur. Bu ilişkiler zaman zaman yapıcı, zaman zaman ise yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Etkileşimler esnasında yaşananlar, taraflar arasında olumlu ya da olumsuz algıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bir devletin imajı, bir ülkenin başka bir devletin ya da o devletin vatandaşlarının gözünde bıraktığı izlenimi ifade eder. Bu bağlamda imaj kavramı ile kimlik kavramı arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Tıpkı bireysel veya toplumsal kimlik gibi, devlet kimliği de ilişkiler ağı içerisinde şekillenmektedir. Devletlerin kimlikleri, insanların zihinlerinde oluşturdukları simgesel ve hayalî temsiller üzerinden biçimlenir.

Toplumsal düzeyde kimlik inşası, Doğu ve Batı toplumları arasındaki ayrımın da temelini oluşturmuştur. Batının zihinsel dünyasında ötekinin ortaya çıkarılması ve buna yüklenen imgeler tarihsel süreçte giderek netleşmiştir. Türkler hakkında tarih boyunca oluşmuş yaygın imgeler, özellikle Hristiyan dünyasının baskı altında hissettiği ve Türkleri en ciddi tehdit olarak gördüğü dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bilhassa İstanbul'un fethi, Batı toplumlarında Türk algısını kalıtsal bir korkuya dönüştürmüştür; Türkler Batının gözünde "despot, barbar ve istilacı" sıfatlarıyla tanımlanmıştır. Batı kesiminde ortaya çıkan bu kimliklendirme durumu Doğu toplumlarında da söz konusu olmuştur. Türkistan topraklarından Kafkasya'ya ve Hazar'ın güneyinden Anadolu'ya yapılan geçişler Gürcü, Ermeni, Süryani ve Latin kaynaklarında kendisine yer bulmuştur.

Gürcü kaynakları özelinde Makedonyalı İskender'in Kafkasya düzenlediği seferlerden itibaren ortaya çıkan Türk algısı, ilerleyen süreçlerde farklı aşamalardan geçerek ortak bir kimlik inşasının oluşmasını sağlamıştır. Selçuklulardan önce farklı Türk topluluklarının seferleriyle, sonraki yüzyıllarda başlayan Müslüman Arap akınları farklı kategorilerde sınıflandırılarak şekillenmişse de Selçuklulardan sonra bu sınıflandırma "Türk-İslâm algısı" çerçevesinde gelişim göstermiştir. Gürcü kronikleri incelendiğinde Türkler hakkında dönemin siyasi koşulları gereği farklı tasvirler yapıldığı görülmektedir. Makedonyalı İskender'in karşılaştığı Türk topluluğunun "savaşçı, korkunç görümlü ve yenilmez" olarak tanımlanması Ermeni kroniklerinde Türklerle ilgili ilk betimlemelere benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Hazarlar hakkında bilgi veren Gürcü kronikleri ise onları bazen "düşman" bazen de ittifak yapılması geren "güçlü ve dost" ülke olarak görmüşler ve buna göre tanımlamalar yapmışlardır.

Selçuklu akınlarının başlangıcını oluşturan XI. yüzyılın ilk çeyreği, Gürcü kaynaklarında Türklerle alakalı bilgilerin yoğunlaştığı bir evreyi oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra özellikle 1064-1083 yıllarında Selçuklu seferlerinde yaşanan artış kaynaklarda olumsuz imajın da yerleşmesine neden olmuştu. Çünkü Türkmen toplulukların sürekli olarak o dönem Gürcistan'ın güney sınırlarını meydana getiren Tao-Klarceti ve daha sonra Gürcistan içlerine yaptıkları akınlar devleti zor durumda bırakmıştı. Gürcü kaynaklarında geçen tarım arazilerini tahrip edilmesi ve yerleşim yerlerine zarar verilmesi Gürcü milleti nezdinde olumsuz bir imajın oluşturmuştur. Sultan Alp Arslan hakkında söylenen "dinsizlerin lideri, barbar, savaşçı ve istilacı" gibi kavramlar, oğlu Sultan Melikşah döneminde yerini "adil ve merhametli" yakıştırmasına bırakmıştır. Burada da görüldüğü üzere Gürcü kaynakları siyasi olayların seyrine göre değişkenlik gösteren bir yapıya bürünmüştür.

XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başı itibariyle Gürcü Kralı David ile yükselişe geçen Gürcü Krallığı, askerî anlamda yapmış olduğu stratejik hamlelerle Selçukluları bölgeden uzaklaştırmaya muvaffak olmuştu. Selçuklular bölgesel anlamda zayıflamış ve Kafkasya politikasını aktif olarak ilerletmemişlerdir. Bu durumda da Gürcü kaynaklarında farklı şekilde anılmaya başlamışlardır. Güçlü, kudretli ve korkunç Türkler yerini zayıflayan ve "Gürcü ordusu karşısında direnemeyen" Türklere bırakmıştı. Bu çalışmada Gürcü kronikleri temelinde Türk/Selçuklu imajı, onların zaman içerisinde hangi kavramlarla anıldığı, değişin politikalar çerçevesinde Türk-Gürcü ilişkileri, başlangıçtan Selçuklulara Gürcü kaynaklarında Selçuklular gibi konu başlıkları irdelenmeye çalışılmıştır. Neticede Selçukluların zaman zaman barbar zaman zaman da dostluk ilişkisi kurulan bir müttefik hâlinde görüldüğü tespit edilmiştir.

Kaynakça

- "arsen beri tskhovreba da mokalakoba da ghuats'li ts'midisa da ghirsisa dedisa chuenisa ninosi, romelman kadaga krist'e, ghmerti chueni, kueq'anasa chrdilosasa da gananatla natesavi kartvelta"*. (1971). dzveli kartuli agiograpiuli lit'erat'uris dzeglebi, ts. III, Tbilisi.
- Alasania, G. (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*. (N. Kaçarava, Çev.). Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Ayan, E. (2020). *Sultan Tuğrul Bey*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ayçiçek, A. (2022). *Kafkasya'da Hazarlar* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Bakradze, D. (1880). *sakartvelos mepe bagrat' IV, 1027-1072*. Tbilisi.
- Beradze, T. ve Sanadz, M. (2003). *sakartvelos ist'oria*. ts'igni 1, Tbilisi.
- Bostashvili, G. (2020). *Gürcü tarih kitaplarında Türk imajı* [Yayımlanmamış yüksek lisan tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Brosset, M. (2003). *Gürcistan tarihi eski çağlardan 1212 yılına kadar*. (Erdoğan Merçil yay. haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dzimistarishvili, S. (1941). *Arabebi sakartveloshi*. Tbilisi inst'it'uris gamomtsemloba.
- Erdem, İ. (2002). Doğu Anadolu Türk Devletleri. *Türkler*. İçinde (C. 6, s. 383-424), (Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,
- Gabashvili, V. (1971). *tsnobebi turkuli tomebisa da khalhebis sesaxeb dzvel kartul tğaroebşi*. kts. III, Tbilisi.
- Gamakharia, C. ve Akhaladze, L. (2016). *Abhazya/Gürcistan: Tarih-Siyaset-Kültür*, (R. Kavrelishvili, Çev.). İstanbul: Gürcü Sanat Evi.
- Gaprindashvili, G. (1953). *akhali navardzievis ts'arts'era*. Tbilisi: metsniereba da t'eknik'a.
- Gaprindashvili, G. (1961). *leont'i mrovelis 1066 ts'lis samsheneblo ts'arts'era trekhvis kvabebidan sakartvelos*, metsnierebata ak'ademiis sazogadoebriv Tbilisi: metsnierebata ganq'opilebis moambe.
- Garland, L. ve Rapp. S. (2006). Mart'a-Maria of "Alania *De Imperatoribus Romanis (an Online Encyclopedia of Roman Emperors)*, 1-19.
- Goiladze, V. (2008). *hun-turkebi kavkasiashi*, Tbilisi.
- Güven, O. (2022). *İlk Çağ'dan Osmanlılara Çoruh Havza'sında Türkler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Javakhishvili, I. (1977). *tkhzulebani*, t. 8, sakartvelos sssr metsnierebata ak'ademia Tbilisi: tbilisis sakhelmts'ipo univesit'et'i.
- Javakhishvili, I. (1983). *Sakartvelos ist'oria VII-XIIIss: tkhzulebani*, t'. 2, Tbilisi: Tbilisis sakhelmts'ipo univesit'et'i.
- Jordania, T. (1892). *kronik'ebi da skhva masala sakartvelos ist'oriisa da mts'erlobis*. shek'rebili, kronologiyurad dats'q'obili da akhsnili, t. 1-2, Tbilisi
- Karagöz Yerdelen, B. (2017). Uluslararası ilişkilerde imaj kavramı ve batı nostaljisindeki bir aksaklık olarak Türk imajı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 35, 43-63.
- kartlis tskhovreba, dzveli kartlis tskhovreba*. (1996). gamosacemad moamzades, winasityvaoba da terminta ganmarteba daurtes i. antelavam da n. sosiasvilma, Tbilisi.
- Kartlis Tskhovreba, leonti mroveli&juanşeri*, (2011). red. dekanozı maqsime canturia gamomtsemloba axali ivironi, Tbilisi.
- Kartlis Tskhovreba, matiane kartlisa&tskhovreba tsminda mepe davit agmaşenebeli*, (2012). redaktori dekanozı maqsime canturia gamomtsemloba axali ivironi, Tbilisi.
- Kartlis Tskhovreba*. (2008). mtavari redaktori Roin Metreveli, Tbilisi: gamomtsemloba meridiani art'anuji.
- Lortkipanidze, M. (1979). *sakartvelos shinap'olit'ik'uri da sagareo vitareba X s-is 80-iani ts'lebidan XI s-is 80-ian ts'lebamde*, t. III ts'ignshi sakartvelos ist'oriis nark'vevebi, Tbilisi.
- Metreveli, R. (1978). *didni sakmeni*. Tbilisi.
- Metreveli, R. (1990). *davit IV aghmashenebeli*. Tbilisi: tbilisis universitetis gamomtsmloba.
- Mosiashvili, V. (2012). *turk-selchuk'ta sulnis alp-arslanis lashkrobebi sakartveloshi*. sakartvelos sap'at'riarkos ts'minda andria p'irvelts'odebulis Tbilisi: sakhelobis kartuli universit'et'i.

- Mtsire, G. (1967). *tskhovreba giorgi mtats' mindelisa*. dzveli kartuli agiograpiuli lit'erat'uris dzeglebi, ts. II (XI-XII), redaktori ilia abuladzis, Tbilisi.
- Özsüer, E. (2019). *Türkokratia Avrupa'da Türk İmaji*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Papaskiri, Z. (1990). *ertiani kartuli peodaluri sakhelmts'ipos ts'armokmna da sakartvelos sagareo-p'olit'ik'uri mdgomareobis zogierti sak'itkhi*, Tbilisi.
- Peacock, A. (2005). Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia, *Iran & Caucasus*, 9(2), 205-230.
- Putkaradze, T. (2004). "bun-turkebi", turkebi da q'ivchaq'ebi udzveles kartul ts'q'aroebshi.
- Sabanisdze, I. (1963), *Tsamebai Tsmidisa da Net'aris Motsamisa Krist'eisa Haboisi*, -Zveli Kartuli Agiograpiuli lit'erat'uras zeglebi, t'ekst'ebi gamosatsemad moamzada avt'orta kolekt'ivma İl. Abulazis helmzgvanelobit daredaktsiit, Tbilisi.
- sakartvelos ist'oriis nark'vevebi, sakartvelo udzvelesi droidan akhali ts'eltaghritskhvis IV sauk'unemde*, (1970). t. I, redaktori Giorgi Melikishvili, gamomtsemloba "sabch'ota sakartvelo", Tbilisi.
- Salia. K. (1980). *History of the Georgian Nation*, (K. Vivian, trans.). Prix de l'Academie Française.
- Shengelia, K. (2011). *Sakartvelos ist'oria*, Tbilisi: k'avk'asiis universit'et'is gamomtsemloba.
- Shengelia, N. (1968). *selchuk'ebi da sakartvelo XI sauk'uneshi*. Tbilisi.
- Silogava, V. (2000). *erti ep'igrapik'uli dzegli turk-selchuk'ta shemosevebis shesakheb XI s-is sakartveloshi*. k'r. asp'indza samtskhisa da javakhetis sazghvarze, Akhaltsikhe.
- Şengelia, N. (2007). XI-XIII. Yüzyıl Gürcü tarihçilerine göre Selçuklular. (M. Mürselov, Çev.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2), 227,240.
- Tellioğlu, İ. (2009). *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü ilişkileri*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2011). Ermeni kaynaklarında Türk tasviri (XI.-XIV. Yüzyıllar), *International Review of Turkish Studies*, 1(3), 28-61.
- Tezcan. M. (2012). *Klasik ve ortaçağ dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (2000). (H. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.